ئەنوەر حسێن

خوێندنەوەیەك بۆ
مەسەلەی گۆڕانی سیاسی لەعیراق دا

بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری

سلێمانی ٢٠٠٣

ئەنوەر حسێن

خوێندنەوەیەك بۆمەسەلەی گۆڕانی سیاسی لەعیراق دا

سلێمانی ٢٠٠٣

زنجیرەی کتێبی بیر: (٢٠)

ژمارەی سپاردن: (٧٥)ی ساڵی ٢٠٠٣

بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ک)

(١)

لەبەر رۆشنایی‌ی ئاڵوگۆڕەکان، کورد لەبێ دۆستی‌یەوە بۆ داهاتوویەکی سیاسی‌ی گەش

بەدرێژایی سەدەی رابردوو، سەرەڕای شۆڕش و قوربانیدانە بەردەوامەکان ، هەرگیز گەلی کوردلەهیچ کام لەبەشەکانی کوردستان (مەسەلە) رەواکەی وەکو سالآنی دوای راپەڕین پۆزەتیڤانە هەنگاوی نەناوە ، ئەم رەوشە سیاسیە نوێییە لەدوای کۆتایی دەیەی نەوەدەکان بۆکورد فەراهەمکراوە ، پێویستی بەلێوردبوونەوەیەکی هەمەلایەنە هەیە بەدوو ئاڕاستەدا ، یەکەم لێکۆڵینەوە لەسلبیاتەکانی و دۆزینەوەی رێگاچارەی گونجاو لەوبارەیەوە. دووەم خوێندنەوەیەکی نوێ و هەڵگرتنی هەنگاوی تازە بۆ بەرەوپێشچوونی بەردەوام ، بەڵام پێشتر پێویستمان بەخوێندنەوەیەکی کورتی مێژوویی ، سیاسی بارودۆخی کوردستان هەیە .

مێژوویەکی پڕ خەبات و بێدەنگیەکی گەورەی نێودەوڵەتی

ئەگەر لەسەردەمی شێخ مەحمود و حکومەتەکەیەوە دەست پێبکەین تا دەگاتە کۆماری کوردستان لەمهاباد بەرێبەرایەتی قازی محەمەد و دواتر (شۆڕشەکانی کوردستانی عێراق و تا شۆڕشی نوێی گەلەکەمان و دەیەی هەشتاکان . شۆڕش و قوربانیدانی گەلی کورد ئەگەرچی فۆڕمێکی سیاسی- چەکداری ، یان زۆرجار توندوتیژی بەخۆیەوە بینیوە (کەسەپێنراوە بەسەریدا) ، بەڵام هەمیشە بەردەوام بووە و نەوەستاوە لەخەبات ، لەپێناو بەدەستهێنانی مافە رەواکانیدا و لەهەردوو حکومەتەکەشدا ویستوویەتی بەشێوەیەکی لۆژیکانە و یاسایی مامەڵە بکات و مافەکانی گەلی کورد بەدەستهێنانی مافە رەواکانیدا و لەهەردوو حکومەتەکەشدا ویستوویەتی بەشێوەیەکی لۆژیکانە و یاسایی مامەڵە بکات و مافەکانی گەلی کورد بەدەست بهێنێت ، بەڵام دواجار بەهۆی کاریگەری فاکتەرە دەرەکییەکان و لایەنگری نێودەوڵەتی لەدووژمنانی گەلی کورد ، شۆڕش و حکومەتەکانی روبەڕووی مەترسی و لەناوچوون بوونەتەوە و سەردەمی زێڕین و حکومیان بەسەر چووە و کراونەتە قوربانی گەمە نێودەوڵەتیەکان و بەرژەوەندییە سیاسی و ئابوورییەکانی جیهان .

ئەگەرچی دەبێت ئەو خەسڵەتە ئەتنیکیەی گەلی کورد لەبەرچاو بگرین ، کەسەرەڕای شکستی شۆڕش و حکومەتەکانی ، بێ هیوا نەبووە لەسەرکەوتن و بەردەوامی شۆڕش و بەدیهێنانی خونەکانی ، ئەگەر ئەم خاڵە لەڕووی ئەنترۆپۆلۆژی و سایکۆلۆژیشەوە لێکدەینەوە کاریگەریی نێگەتیڤی لەسەر زۆر شۆڕش و گەلانی دونیا داناوەو خەونەکانیشی کردوونەتە سەراب .

لەکاتێکدا کورد بەتەنها یەك دوژمنی (دەوڵەتی لەسنوری جوگرافیای دەستکرد) ، یان ناوچەیی و نێودەوڵەتی نەبووە ، بەڵکو جگە لەدوژمنە دەرەکییەکان هەمیشە روبەڕووی مەترسی چواردەوڵەتی ناوچەیی بۆتەوە ، لەپاڵ دۆستەکانی هەرکام لەو چواردەوڵەتە و هاوبەرژەوەندیەکانیان .

بەواتایەکی تر گەر شۆڕشی چەکداری گروپی (فارك)لەکۆلۆمبیا تەنها لەکۆلۆمبیاو لەگەڵ دەوڵەت لەبەرووبەڕووبوونەوەدا بێت و لەهەمانکاتدا لەلایەن چەند دەوڵەتەوە هاوکاری (فارك)بکرێت . لەکوردستاندا بەپێچەوانەوە شۆڕش هەمیشە روبەڕووی چوار مەترسی سنوری ئابلۆقەدراوی دوژمن بۆتەوە و دواجاریش بۆتە قوربانی بلۆکبەندیە نێودەوڵەتیەکان و ئایدۆلۆژیا تایبەتمەندەکان-گەر ئەوەش بزانین هەموو شۆڕشێکی چەکداری لەدونیادا پێویستی بەپشتی بەرەی شەڕ و هاوکاری بەردەوام هەیە ، بەڵام ئەم خاڵە بۆ شۆڕشی کورد گەر هەشبووبێت ، شۆڕش زۆر مەترسیدارانە مامەڵەی لەگەڵدا کردووە و دواجار لایەنی یارمەتیدەریش هەرگیز ئامادە نەبووە ئەم کارە بکات بۆ شۆڕشی کورد و نەشیکردووە .

بۆیە سەیر دەکەین قۆناغی شۆڕش و خەباتی چەکداری کورد دیسان لەشۆڕش و خەباتی چەکداری جیهان جیاوازتر و دژوارتر بووە و پێویستی بەچەند لێکدانەوە و نەخشەی سەربازی هەبووە لەبەرامبەر چەندین دوژمندا .

یان گەر بەتەنها دیقەت لەخەباتی سیاسی و چەکداری دەیەی هەشتاکانی گەلی کورد لەکوردستانی عێراق بدەین ، تێدەگەیت چ شۆڕش و چ گەلی کوردستان و تەنانەت خەڵکی سیڤیل لەبەردەم چ هەڕەشەیەکی مەترسیدار و کوشندەدا بووە ، چ وەکو بەهێزی دوژمن و سیستمی تۆتالیتار و میلیتاریستەیەکەی و سیاسەتی جینۆساید و فاشیزمانەی ئەم دەسەڵاتە و چ وەکو پشتگیرییەکی گەورەی نێو دەوڵەتی بەهەردوو بلۆکەکەوە . چ وڵاتانی هاوزمان و هاوبەرژەوەند ، تاکار دەگاتە ئەوەی دوژمن سیاسەتەکانی بێ کاریگەر

دەمێنێتەوە ، ناچار دەکەوێتە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی و خاپوورکردنی گوندەکان ، چونکە بەپشتی بەرەی شەڕیان دەزانێت و دواجار ئەنجامدانی ئەنفال . بێگومان دوژمن وەختێك ئەمە ئەنجام دەدات کەهیچ گومانێکی لەدژە کردەوەی ناوچەیی و نێودەڵەتی نییە، بۆیە پرۆسەیەکی گوماناوی سەرەتایی دەست پێدەکات تا دواجار دەگاتە ترۆپ و قەتلٚ و عامی گشتی .

کەچی نەچوار ئێزگە و رۆژنامەی نێودەوڵەتی باسیان لەم شۆڕش و قوربانیدانە دەکرد . نەجارێکیش ئەم دوژمنەیان مەحکوم کرد و لێیان پێچایەوە ، بەپێچەوانەوە واپێویستی دەکرد کەپشتگیری و هاوکاری سیاسی و سەربازی و لۆجستیکی بکرێت لەبەرامبەر دوژمنە وەهمیەکەیدا .

گەر موبالەغە نەبێت ئەو شۆڕشەی گەلی کورد ، موعجیزە ئاسا لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاست بەدژی سەرسەخترین رژێمی دونیا بەرێوەچوو .

دەیەی نەوەدەکان ، کورد و ئاڵوگۆڕە نێودەوڵەتیەکان

پاش هەرەسی بلۆکی خۆرهەڵات و یەکلابوونەوەی جیهان بۆ یەك جەمسەری هێز ، جیهان چووە قۆناغێکی نوێوە و سەرەتای ئەم ئاڵوگۆڕانە لەخودی یەکێتی سۆڤیەتی پێشووەوە سەری هەڵدا بەجیابوونەوە و سەربەخۆیی (١٥) کۆماری تازە سەربەخۆ لەیەکێتی شورەوی و کەبەزۆری زۆرداری لەسەردەمی ستالین خرابوونە چوارچێوەیەکەوە و دواجار ئەم رەوشە چیکۆسلۆفاکیا و یۆگۆسلافیاشی گرتەوە. تادواجار گەیشتە ئەریتریا و کۆتایشی بەتەیموری خۆرهەڵات هات .

ناکرێت گلاسنۆست و پیترۆستریکاکەی گۆرباچۆڤ لەم نێوەندەدا بێ کاریگەر بێت ، چونکە کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر ئەو ئاڵوگۆڕانە هەبوو بەدیوی پۆزەتیڤدا بووە ، دەیەی سەربەخۆیی بەشێك لەگەلانی ژێردەست و چەوساوەی جیهان .

ئەگەر چی جەنگی کوێتیش کۆمەڵێك فاکتەری تایبەتی لەپشتەوەیە ، بەڵام ناکرێت دیسان لەو ئاڵوگۆڕانەی سەرەوە بەدەربێت ، بۆیە کوردیش وەکو گەلێکی چەوساوە و ژێردەست و داگیرکراو لەم هاوکێشە تازەیەدا جێگەیەکی تایبەتی گرت .

راپەڕینی خەڵکی کوردستان لەبەهاری (١٩٩١) دژی رژێمی عێراق ، خۆی لەخۆیدا شۆڕشێکی بێ وێنەی سەدەی

بیست بوولەخۆرهەڵاتی ناوەڕاست لەدژی سیستمی بەعس و پایەکانی دەسەڵاتەکەی .

ڕاپەڕین دیسان ناکرێت وەکو هەڵچونێکی جەماوەری چاوی لێبکرێت ، بەڵکو ڕاپەڕین خاوەنی کۆمەڵێك خەسڵەتی تایبەتە ، کەدەکرێت بەوردی خوێندنەوەی بۆ بکرێت .

بۆیە ڕاپەڕین جگە لەوەی لەهەلومەرجێکی تایبەت و بابەتیدا هاتە بوون ، بەڵام لەڕووی مێژوویی و سیاسی و جەماوەریی و سایکۆلۆژیشەوە کاتێکی گونجاو ولەباربو بۆ ئەنجامدانی . (گەر ئەم هاوکێشەیە وانەبێت پێم وانەبوو سەرەڕای پشتیوانیە نێودەوڵەتیەکەش سەرکەوتوو بوایە..!!) ، چونکە دواجار گەر ڕاپەڕین لەڕووی جەماوەرییەوە سەرکەوتوو بوو ، بەڵام توشی چەندین کێشەی سیاسی و ئیداری و ئابووری و کۆمەڵایەتی بوەوە ، بەڵام چونکە خواستێکی جەماوەری واقیعی لەپشتەوە بوو ، لەبەردەم کۆسپەکاندا پۆزەتیڤانە ڕێی کردو سەرکەوت .

-ئەگەرچی خودی خۆم و جەماوەریش لەمامەڵە و میکانیزم و چاوەڕوانیەکانی سەد لەسەد خۆشحاڵ نین ، بەڵام ئەمە دیسان پێوستی بەپێداچوونەوەی سیستمی سیاسی و حکومی و ئیداری و ئابوورییەکان هەیە ، بەشێوەیەکی خاکی کوردیانە و واقیعیانە . ئەگەر ناراپەڕین نابێتە پرۆسەیەکی شۆڕشگێڕانەی سەردەم و سەرکەوتوو ، گەر ئەوەش بزانین ، ڕاپەڕین سەرەڕای دەسکەوتەکانی ، هەنگاوی زۆر گەورەشی لەپێشدایە ، بۆیە گەر چەمکی ڕاپەڕین (جەماوەر)ی لەدەستدا ، ناتوانێ ئاکامەکانی بپێکێت و بگاتە مەنزڵ ، بۆیە سەرکەوتنی سەد دەسەد . کەئەمە خاڵێکە دیسان پێویستی بەلێوردبوونەوە هەیە بەتایبەتی سەلماندنی ئەو ڕاستیەی کەدەڵێت : (جەماوەر پێکهێنەری گشت ئاڵوگۆڕەکانە) .

بەهەر حاڵ لەدەرئەنجامی ئەو ئاڵوگۆڕانە و خواستی گەلی کورددا ، جەماوەری کوردستان ئەزموونێکی گەورەی بەئاکام گەیاندووە کەخۆی لە(هەرێمی کوردستان)دا دەبینێتەوە بەهەموو ماناکانیەوە چ سیاسی ، حکومی ، حزبی ، یاسایی ، کۆمەڵایەتی ، چونکە پێشتر شتێك نەبوو بەناوی (هەرێمی کوردستان)کۆمەڵێك بەمانا سیاسیەکەی ، بەڵام ئێستا خودی دوو وشەی (هەرێمی ، کوردستان) کۆمەڵێك ماناو دەلالەتی سیاسی لەخۆدەگرێت کەبریتین لەسەربەخۆیی و جیاکردنەوە و فەراهەمکردنی تاڕادەیەکی مافەکان .

واتا هەرێمی کوردستان بووە دیفاکتۆیەك و بەواقعی مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت ، بۆ نموونە لەسەردانە یەك لەدوا یەکەکانی وەفدی ئەمەریکا و بەریتانیا و فەڕەنسا و تورکیا و ئێران و زۆربەی وڵاتانی ئەورووپا بۆ کوردستان و مامەڵە کردنیان گەر بەشێوەیەکی ناڕاستەخۆش بێت ، یان هاوکاری و بەردەوامی ڕێکخراوەکانی سەر بە(UN) و ڕێکخراوە (NGO)کان و پاراستنی ناوچەی دژە فڕینی باکور لەدژی دەسەڵاتی بەعس .

ئەمانە بۆخۆی سەرەڕای پشتگیری گەلی کورد و مەسەلە ڕەواکەی دیسان جگە لەتێگەیشتنی ئەو وڵاتانە بۆ کێشەی سیاسی گەلی کورد و هەستکردن بەلێپرسراوێتی مێژوویی و سیاسی لەبەرامبەر ئەم گەلەدا ، سەرەڕای بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی وەکو یەکێك لەپەیوەندییە ئاساییەکان و هاوکاری هیچی تر هەڵناگرێت .

بۆ نموونە با(کۆماری چیچان) بەوێنەیەك وەربگرین ، ئەو کاتەی ئەم کۆمارە لەسەردەستی جەوهەر دۆدایڤ سەربەخۆ بوو ، گەرچی دوایی لەسەر دەستی خەتاب و شامیل باساییف بووە قوربانی سیاسەتە چەوتەکانیان ، بۆچی وڵاتانی ئەمەریکا و ئەورووپا هێڵێکی دژە فڕینیان بۆ چیچان دانەنا؟

ئایا هاوکاری چیچانیەکان بەم شێوەیە کرا ؟ ئایا بەخەتاب و باساییف وترا " بچنە داغستان و بانگکران بۆ سەر مێزی گفتوگۆی واشنتۆن و پاریس و درۆگیدا ..؟!

-من ناڵێم چیچان حەقی ئەو پشتگیریەی نەبووە ، بەڵام هەرکام لەئەمەریکا و ئەورووپا دوو تەفسیری جیاوازیان هەیە بۆ چیچان و کوردستان ..

ئەمەیە ئینسانی کورد ، دەبێت لەم خاڵە بگات ، کەدوو تێڕوانینی جیاواز هەیە بۆ مەسەلەی سیاسی گەلی کورد ، نەك تەنها مەسەلەکە پەیوەست بێت بەرەهەندی ئابووری و بەرژەوەندی نێودەوڵەتیەوە ..

بەڵکو من ئەمە بەتێگەیشتنێکی درەنگ وەختی ئەمەریکا و ئەورووپا دەزانم ، بۆیە مەسەلەی سیاسی گەلی کورد کەزادەی ئەو مافەیە و پێویستی بەهانگاوی زووتر بوو ، بۆیە پێموایە پشتگیریە نێودەوڵەتیەکە کاریگەرییەکی گەورەی داناوە لەسەر بەرەو پێشچوونی ڕەوشی سیاسی گەلی کورد ، تەنانەت بۆ داهاتووش کاریگەری پۆزەتیڤانە و ئەکتیڤ دەبێت ، بەڵام لەپاڵ ئەوەشدا خۆشمان کۆمەڵێك هەنگاوی گەورەمان ناوە ، ئەوەش چ وەکو هەستکردن

بەلێپرسراوێتی نیشتمانی و نەتەوەیی ، چ وەکو خوێندنەوە بۆ کاریگەریە سلبیەکانی چەند دەیەی رابردوو لەڕووی سایکۆلۆژییەوە لەژێر دەسەڵاتی بەعس .

-بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە ، هێشتا سەد دەسەد جەماوەر لەحکومەت و حزب رازییە ، بەڵکو هێشتا خەڵك خەونەکانی نەهاتۆتە دی هەنگاوەکانمان زۆریان بەخواستی جەماوەر رێناکەن ، حزب و رەفتارەکانی لەناو کۆمەڵگادا زۆرجار جەماوەر نیگەران دەکات ، بەکورتی خەڵك گلەیی هەیە ، بەڵام سەرەڕای ئەمانە جەماوەر دوو بەراوردی کردوە لەنێوان بەدیهێنانی مافەکانی خەڵك و فەراهەمکردنی ئازادی زیاتر و چەسپاندنی دیموکراتی و مافە مەدەنیەکان لەوڵاتێکی وەکو عێراق سیستمێکی تۆتالیتاریدا و جێهێشتنی ئەو قۆناغە ، لەهەمانکاتدا هەنگاو هەڵگرتنی بەرەو سیستمێکی پلۆرالیزمی خۆرئاوایی بێگومان هەرکام لەحکومەت و حزبی کوردی ، گەر خاوەنی ئیرادە و جەماوەر نەبێت نەیدەتوانی ئیدامە بەڕەوشی سیاسی و ئیستقراری ناوچەکە بدات کەواتا رەخنەکان پێویستیان بەگوێگرتن و خوێندنەوە هەیە .

هەرێمی کوردستان و قۆناغە جیاوازەکان

بێگومان لەپاش راپەڕینەوە ، هەرێمی کوردستان بەچەند قۆناغی جیاواز ، جیاوازدا گوزەری کرد . تاگەیشتە ئەو تێگەیشتنەی کەسەرەڕای هەموو دژوارییەکانی قەیرانەکان هەنگاو بەرەو سەرکەوتن دەنێت .

گەر لە سەردەمی راپەڕین و بەرەی کوردستانیەوە دیقەت بدەین ، تادەگاتە دروست کردنی پەرلەمان و حکومەتی هەرێمی کوردستان گەمارۆی ئابووری و دواتریش شەڕی ناوخۆ ، ئەمانە هەموویان قۆناغی جیاوا جیاواز بوون بەهەردوو دیودا کەتاڕادەیەکی زۆریش بەهەردوو دیودا تەجروبەیەکی تازە بوون و پێویستیان بەتێگەیشتنی سیاسی و ئیداری هەبوو بۆ کورد ، بەڵام دەکرێت لێرەدا ئیشارەیەك بەیەك خاڵی زۆر نێگەتیڤی ئەو قۆناغە جیاوازنە بدەم کەناکرێت لەداهاتووشدا کاریگەرە سلبیەکانی لەبەرچاو نەگرێت ، کەبێ کاریگەر بێت .

شەڕی ناوخۆ چ لەڕووی مێژووییەوە بۆ کورد کۆنە ، چ لەڕووی سیاسییەوە هێڵێکی ناو هاوکێشە سیاسیەکانە لەڕابردوودا و کاریگەری زۆر خراپیشی لەسەر مەسەلە سیاسییەکەی هەبووە .

بەڵام ناكرێت شەڕی ناوخۆ لەشاخ ، بەهەمان تێڕوانینی شەڕی ناوخۆش لەشار (لەكاتی حكومەت و لەسەدەی بیستویەكدا) چاوی لێبكرێت و یەك خوێندنەوەی بۆ بكرێت .

گەر هەمان تێڕوانینمان هەبێت بۆ شەڕی ناوخۆ ئەوا لەهەڵەیەكی زۆر گەورە كەوتووین ، چونكەمن پێم وایەگەر لەسەردەمی شاخدا شەڕی ناوخۆ كاریگەری لەسەر حزب هەبووبێت ، بەوەی هێرشێكی بۆ سەر دوژمنی دواخستبێت ، یان چەندین پێشمەرگە شەهید بووبن .

ئەوا لەئێستادا هەنگاوەكانی سەربەخۆیی و بەدەستهێنانی مافەكانی ، رۆژ بەڕۆژ دوادەكەون و لەو هاوكێشە سیاسیە (نێودەوڵەتیە)دەچینە دەرەوە كەماوەی دەساڵە شوێنێكمان تێدا گرتووە . سەدان دۆستی خاوەن بڕیار لەدەستدەین كەمێژوویەكی دێرینە خەریكن ، كیانێك لەدەست دەدەین كەلەمێژووی كورددا بێ وێنەیە ، داهاتوویەك لەدەست دەدەین كەدووبارەبوونەوەی رەنگە مەحاڵ و نامومكین بێت ، هیوا دەخەینە چاڵەوە بەدەستی خۆمان .

بۆیە پێویستە لەوە بگەین كەشەڕی ناوخۆ لەسەردەمی شاخ و شاردا هێندە جیاوازە كەناكرێت باسبكرێت .

بۆیە شەڕی ناوخۆ لەسەردەمی شاردا چەندە پرۆسە و ئەزموونەكانی دواخستبێت ، گەر بیر لەچارەسەركردنی ئەو شەڕو قەیرانەكان نەكەینەوە بێگومان كاریگەرییەكی خراپ لەسەرمان جێ دەهێڵێت كەڕەنگە بەئاشتیش قەرەبووی نەكەینەوە .

بەكورتی قۆناغی شەڕی ناوخۆ لەسەردەمی شاردا مەترسیدارترین قۆناغی دوای راپەڕینە لەناو سەدان قۆناغی دژواردا . رەنگە چ حزبەكان و جەماوەریش قسەیەكیان نەبێت لەسەر ئەم بۆچوونەی من .

جیهان دوای رووداوەكانی (١١)ی سێپتمبەر

لەپاش رووداوەكانی (١١)ی سێپتەمبەرەوە جیهان بەگشتی چۆتە قۆناغێكی نوێوە و سەرەڕای ئاڵوگۆڕەكان دەكرێت كۆمەڵێك ئاڵوگۆڕی تریش لەڕێگەدابن . كەعێراق یەكێك بێت لەوانە .

بێگومان ئاڵوگۆڕەكانی عێراق لەداهاتویەكی نزیكدا ، هێندە گەرم و حاشا هەڵنەگرە ، كەپێویستی بەوەیە گەلی كورد لەگشت لایەك زیاتر لێیان بەئاگا بێت .. خوێندنەوەی وردی بۆ بكات .

بەتایبەتی گەلی کورد کەخاوەنی نیمچە کیانێکی سەربەخۆیە بۆ ماوەی (١١)ساڵ ، خاوەنی تەجروبەیەکی باش و ئیدارە و حکومەتی جەماوەرییە کەلەداهاتوودا دەتوانێت بەسوودبێت . ئەمە سەرەڕای ئەوەی کەلەئاڵوگۆڕەکاندا کورد پێویستە بۆ یەکجاری ئەرك و مافەکانی بەهەرچی فۆڕم و شکلێکە دیاری بکات . گەر سەربەخۆیی بێت ، گەر بەپێکەوە ژیان بێت ، بەڵام وەکو وتمان " پێویستە ماف و ئەرکەکانی بزانێت و فۆڕمەلەیەکی سیاسی واقعی هەبێت لەداهاتوودا ، نەك ببێتە قوربانی گەمەکان و سیستمێکی تری سیاسی .

بۆیە ئەو ئاڵوگۆڕانەی کەلەعێراقدا روودەدەن، بەشێکی گەورەی پەیوەستە بەمەسەلەی کوردەوە .

کەواتە پێویستە پێش هەموو شتێك شەڕی ناوخۆ کۆتایی پێ بێت و گوتارێکی کوردی هاوبەش هەبێت و فۆڕمەلەیەکی سیاسی بۆ داهاتوو دانرێت و کاری دبلۆماسی بۆ بکات و پشتیوانی نێودەوڵەتی زیاتر و زۆرتر گرد بکاتەوە ، مێژووی چەند ساڵەی پڕ چەوسانەوە و تراژیدیای بگۆڕێت و بۆ قۆناغێکی زێڕینی مێژوویی .

بەتایبەتی پێداگری لەیەکلایکردنەوەی مەسەلەی سیاسی و ئیداری و جوگرافی و مافەکان وخستنەڕووی پڕۆژەیەکی واقیعی سەردەمیانە کەتەعبیر لەمافەڕەواکانی گەلی کورد بکات و جەماوەریش پشتیوانی لێبکات .

بۆیە لەئێستاوە قسەکردن لەسەر داهاتووی عێراق بەتایبەتی بۆ کوردکارێکی زۆر گرنگ و پێویستە ، چونکە پێویستە گشت لایەك چەند راستیەك هەیە بیزانن ، بەتایبەتی ئەوەیکەلەڕووی مێژووییەوە گەلی کورد پێشینەیەکی مێژوویی هەیە ، لەڕووی خەبات و قوربانیدانەوە لەهێزە شۆڕشگێڕ و زۆر زەرەرمەندەکانە لەعێراقدا کەڕووبەڕووی سیاسەتی جینۆساید و قەتڵ و عام و کیمیاباران بۆتەوە ، لەڕووی پێکهاتەی دانیشتوانەوە دووەم گەلی زۆرینەی عێراقە چ بەدیوە نەتەوەکەیدا چ بەدیوە مەزهەبیەکەیدا بێت ، خاوەنی هێزی سەرەکی ئۆپۆزسیۆنە ، خاوەنی چەند ئایدۆلۆژیا و ئایدیای سەردەمیانە و واقیعیە کەدەکرێت لەگەڵ گشت هێزەکان بگاتە ئەنجام . خاوەنی پێکهاتەیەکی دیفاکتۆیانەی دەوڵەتیشە.

هەنگاوە تازەکانی ئاشتی و تێگەیشتنێکی واقیعی

شەڕو قەیرانە ناوخۆیەکان دواجار هەمووانی گەیاندە ئەو قەناعەتەی کە چ کاریگەبییەکی نێگەتیڤی لەسەر رەوشی سیاسی ئەم چەند ساڵەی ئەزموونی خەڵکی کوردستان داناوە . تاچەند دەوری سلبی هەبووە لەو هەلومەرجە لەبار و تایبەتیەی کەبۆ گەلی کورد هاتۆتە کایەوە . دەتوانرا زیاتر و زۆرتر هەنگاوەکان بەرەو پێش بچن . بەو واتایەی هەرێمێکی ئارامتر و دەسەلاتێکی تۆکمەتر و کۆمەلگایەکی سیکیۆلاتر و دیموکراسیتر بەدییهاتایە و رێگری بکرایە لەو کۆچە بەلێشاوەی تاکی کورد . کەبەشێکی زۆری بەهۆی شەڕ و قەیرانەکانی ناوخۆوە بوو .

بەڵام دواجار هەردوولایەنی کوردستان لە(رێکەوتننامەی واشنتۆن) گەیشتنە ئەنجامێکی پۆزەتیڤانە و دانانی میکانیزمێك بۆ کۆتایهاتنی قەیرانەکان و سەرکەوتنی پرۆسەی ئاشتی .

ئەگەرچی ئەو هەوڵەی واشنتۆن پێویستە خوێندنەوەیەکی سیاسی بۆ بکرێت کەهەمیشە و بەبەردەوامی هانی هەردوولای داوە کەلانی کەم شەڕ نەبێت و پرۆسەکەش بچێتە سەرسکەیەکی تایبەتی و میکانزمی گونجاوی بۆ بدۆزرێتەوە ، هەرچەندە پێشتریش هەوڵەکانی فەرەنسا و بەریتانیا کاریگەری تایبەتیان هەبوو .

بۆیە پرۆسەی ئاشتی ـ ئەگەرچی سست و لەسەرخۆیە ـ بەڵام دواجار تەنها و تەنها چارەسەرە بۆ قەیرانەکانی کورد و هەرێمی کوردستان . سەرکەوتنی ئەو پرۆسەیە و گەیشتنە قەناعەتی تەواو و پێکەوە ژیانی سیاسی .

بیرکردنەوە لەئەزموونی خەڵکی کوردستان و هەنگاونان بۆ داهاتووی باشتر لەئێستادا هەست دەکرێت دواجار پرۆسەی ئاشتی سەرەڕای هەنگاوی باشتر و گشتگیرتر ، هەمەلایەنەتر بووە و ئەوەش بەهاتنەکایەی سێ حزبی کوردستانی بۆ ناو پرۆسەکەو بەدەنگەوە چوونی دوو حزبی هاوپەیمان بۆ ناو پرۆسەی ئاشتبوونەوەی گشتی .

دەکرێت ئەمە بەهەنگاوێکی سەرکەوتوو و دڵخۆشکەر لێکبدرێتەوە کەپرۆسەی ئاشتی بۆتە ئاشتبوونەوەی گشتی و رێکخستنی ماڵی کورد ، چونکە پێویستە ئەوە بزانین لەهەرێمی کوردستاندا رێکخراوێك هەرچەندە بچووك بێت ، بەڵام دەتوانێت کاریگەری نێگەتیڤی لەسەر رەوشی سیاسی هەرێمیکوردستان دابنێت و زەرەر لەئەزموونی خەڵکی

کوردستان بدات . بۆیە واباشە پرۆسەکە گشتگیر و مەنتقی تربێت و هەوڵبدرێت کێشە و قەیرانەکانی لەڕێگای دیالۆگ و دانوستانەوە چارەسەربکرێت و ئەوپرەنسیپە بکرێتە سوننەتی کارکردن کەشەڕ و قەیرانەکانی لەبەرژەوەندی هیچ لایەنێکدا نییە بەخودی حزبەکەشەوە ، چونکە مێژووی شەڕ و جەنگە ناوخۆییەکان دەریخستووە کەسەرەڕای درێژەکێشان و ماڵوێرانی زیاتر و خراپبوونی ڕەوشی سیاسی ئەو گەل و نەتەوە و حکومەتانە دواجار دەبێت پەنا ببرێتە بەردیالۆگ .

بۆیە بۆ کورد بەتایبەتی و لەم سەردەمەدا خوێندنەوە بۆ شەڕی ناوخۆ و چارەسەرکردنی ڕەنگە باشترین دەرفەت بێت ، چونکە وەکو لەپێشەوە بەسمانکرد ، کورد قوربانی شەڕی ناوخۆیە بەدرێژایی مێژوو زەرەری گەورەشی لێکداوە .

کەواتە ئەو پرۆسە گشتگیریەی ئاشتی تائێستا لەڕێدایە ، پێویستی بەهەنگاوی گەورە هەیە ، چونکە ئاڵوگۆڕەکانی عێراق و ناوچەکە شتێکی چاوەڕوانکراو و پڕپایەخن .

کورد لەهاوکێشە سیاسییەکانی داهاتووی عێراقدا

گەر پرۆسەی ئاشتی سەرکەوتوبێت و خیتابی سیاسی کورد خیتابێکی یەکگرتوو بێت ، لەپاڵ فاکتەرە نێودەوڵەتیەکان و کێشە ڕەواکەیی و ئەزموونی (١١) ساڵی ڕابردوودا ، جێگەو پێگەی تایبەتی دەبێت . گومان لەوەدا نییە لەماوەی (٨٠)ساڵی ڕابردوودا گەلی کورد لەکوردستانی عێراق قوربانی سیاسەت و دەسەڵاتەکانی عێراق بووە و هەمیشە وەکو هاوڵاتی پلەدوو دوژمنی پلەیەك سەیرکراوە و لەگشت جۆرە ئیمتیازەکانی دوورخراوەتەوە و خراوەتە گۆڕەپانی شەڕێکی نەخوازراوەوە کەناچار بووە ئیدامەی پێبدات تاکار گەیشتۆتە ئەوەی هەوڵی قەتلّ و عام و جینۆسایدی دراوە و لەپرۆسەیەکی گوماناوی داڕێژراودا ئەنفالی بەدژ ئەنجامدراوە .

بۆیە پێویستە دەسەڵاتی سیاسیکوردو حزبە سیاسییەکان ، فۆرمەڵەیەکی تایبەت بخەنە ڕوو بۆ عێراقی داهاتوو تایبەت بەمافی کورد .

ئەگەرچی پێویستە دواتر لەژێر چاوەدێری (UN)دا ، گەلانی عێراق بەتایبەتی کورد بڕیار لەسەر مافی چارەنووسی خۆیان بدەن لەڕێفراندۆمێکی گشتی ئاشکراداو مافە زەوتکراوەکانی بدرێتەوە ، سنورە جوگرافیە نێودەوڵەتیەکەشی بەرەسمی بناسرێت . ڕەنگە لەم نێوەندەدا کورد ڕووبەڕووی کۆمەڵێك شەڕو سستی ببێتەوە ، بەڵام ئەمە

مەسەلەیەکی چارەنوسسازی مێژوویی گەورەیە و پێویستە پێداگری لەسەر بکرێت ، چونکە رەنگە کێشەکانی عێراق بەهۆی پێکهاتە سیاسی و مۆزایەك و ناهۆمۆجینی دانیشتوانەکەیەوە لەپاڵ کۆمەڵێك کێشەی ئەتنیکی و مەزهەبی و تایفەییدا رووە و قوڵبوونەوە بچێت .

بەڵام کورد بەحوکمی ئەوەی هەمیشە چەوساوە بووە و تەنانەت مافە سیاسییەکانیشی پێ رەوا نەبینراوە و لەکاتێکدا خاوەنی گشت خاسیەتەکانی پێکهاتنی دەوڵەتە ، بۆیە ئەم مافە پێویستی بەیەکلاکردنەوە هەیە . دڵنیاشم ، یەکلاکردنەوەی کێشە سیاسییەکانی گەلانی عێراق لەقازانجی سیستمی سیاسی داهاتووی عێراقدایە ، چونکە مێژوو سەلماندویەتی (دەوڵەتی کەمایەتی) هەرگیز قابیلی درێژەپێدان نییە ، چونکە زوو لێك هەڵدەوەشێتەوە و نابێتە خواستی گەلانی نێو ئەو کێشە سیاسییە .

نابێ ئەوەشمان لەبیر بچێت کەکۆمەڵگای نێودەوڵەتی بەتێگەیشتنێکی واقعی پشتگیری لەخەباتی سیاسی مافە رەواکانی گەلی کورد دەکات .

کەئەمە بۆخۆی فاکتەرێکی سەرەکی بەرەوپێشچوون و سەرکەوتنی پرۆسەی سیستمی سیاسی کوردە .

ئەوەی دەمێنێتەوە بەدوورگرتنی دستێوەردانی ناوچەییە لەهاوکێشە سیاسییەکانی داهاتووی عێراق و بەتایبەتی کورددا ، چونکە ئەمە فاکتەرێکی سلبیە لەناو ئەو پێکهاتە سیاسییەی دوای سەدام حسێندا ، گەر پێشتر قسەی لەسەر نەکرێت ، زۆر دوور نییە پرۆسەکە بەئاقارێکی ناچاوەڕوان کراودا ببات .

لەکۆتاییدا پێویستە ئەوە بڵێم " لەخۆئامادەکردنی کورد بۆ ئەو ئاڵوگۆڕانەی عێراق لەئێستادا و بەتایبەتی لەداهاتوودا دەردەکەوێت کەکورد تاچەند خوێندنەوەی بۆ رووداوەکان هەبووە و توانیویەتی پۆزەتیڤانە لێی سوودمەند بێت کەپێموایە زیاتر قسە هەڵناگرێت .

تەنها ئەوە نەبێت کورد لەتەنهایی دوێنێوە بۆ داهاتوویەکی سیاسی سەرکەوتوو هەنگاودەنێت .

*ئەم بابەتە لەژمارەکانی ( ) رۆژنامەی کوردستانی نوێی ( ) بڵاوکراوەتەوە .

خوێندنەوەیەك بۆ عێراقی دوای

سەدام حسێن

بەدرێژایی سێ چارەکە سەدە و هەرلەساڵی (١٩٢١)ەوە ، کەعێراق دروست بوو، ناواقیعیەتێك بەسەر پێکهاتەی دەوڵەتدا خۆی سەپاند . ئەوەش گرتنەدەستی دەسەڵات و کۆنترۆڵکردنی سیستمی سیاسی عێراق بوو لەلایەن کەمینەی (سوننە)ەوە ، دیار لەم پێکهاتە ناواقیعیە ، ڕۆڵگێڕانی سوننە وەك کارەکتەری ئەم سیستمە ، ئینگلیزەکان ڕۆڵی سەرەکیان گێڕا لەدانانی مەلیك فەیسەڵ و سیستمی پاشایەتی بۆ عێراق .

بۆیە بەدرێژایی مێژوویی سیاسی دروستبوونی عێراق نابینین کەمینەی تایفی- سوننە جگە لەیەك جار کەسەرۆك وەزیرانی عێراق شیعە بووە (ساڵح جەبر) ، بەناچاری لەساڵی (١٩٤٨)دا دەستی لەکارکێشایەوە ، دەستبەرداری دەسەڵات بووبێ لەسەنتەر دوورکەوتبێتەوە . لەکاتێکدا بەپێی ئامارێکی ساڵی (١٩٤٧) سوننە تەنها (١/٥) یان (١٩,٧%)ی سەرجەمی دانیشتوانی عێراق پێکدێنێت . کەچی لەهەمانکاتدا لەگەڵ مێژووی ئەو سیستەمە سیاسیەدا ناوێکچوو بووە .

لەکاتێکدا شیعە کەلەڕووی تایفی و مەزهەبییەوە ، بەرکەبەری ئەم تایفە سوننیە دادەنرێت . گەورەترین رەگەز و تایەفەی عێراقە کەلە(٥٣,٤%)ی سەرجەمی دانیشتوانی عێراق پێکدەهێنێت ، بەڵام هەمیشە خراوەتە پەراوێزەوە لەوکایەو سیستەمە سیاسیەی عێراقدا هیچ کات ڕۆڵی نەبووە گەر لەدەسەڵاتیشدابووبێت ، یان کەمبووە یان گەر زیادیش کرابێت ئەوا دەسەڵاتی ناسیۆنالیستی سوننە زۆر بیرۆکراتیانە لەگەڵیدا جوڵاوەتەوە و هیچ کات دەرفەتی پێنەداوە لەپۆستە حەساس و گرنگەکاندا بێت و بگاتە ناوەندی دەسەڵات .

هیچ کات ئامادەنەبووە لەگەڵ شیعە و تەنانەت کوردیش نەرمی بنوێنێت ، چونکە هەمیشە ئەم کارەیان بەلەدەستدانی ئیمتیازەکانیان زانیوە بۆیە هەمیشە شێوازی بیرۆکراتیانە و تۆتالیتاری و تاکڕەوانەیان لەبەرمبەر هەم شیعە و هەم کورد بەکارهێناوە .

* * *

شیعە وەك پێكهاتەیەكی سەرەكی دانیشتوانی عێراق و بەشێك لەو مەزهەبە ، یەكێكە لەمەرجەعە ئایینیەكان ، زۆرینەی كەوتوونەتە ئێرانی هاوسێوە ، لەپاڵ ولآتانی بەحرێن و كەنداو و توركیا ، بەلآم لەڕووی جوگرافییەوە عێراق بەگەورەترین مەڵبەندی شیعە دادەنرێت و كەونەتە ناوچەكانی ناوەڕاست و باشووری عێراقەوە ، هەرچوارشوێنە پیرۆزەكەی مەزهەبی شیعە كەپێكهاتوون لە(نەجەف ، كەربەلا ، كازمیە ، سامەڕا) كەوتوونەتە عێراقەوە ، شارێكی وەكو كەربەلا (٥٥)میل لەبەغدادەوە دوورە ، بۆیە شیعە ئەوەندەی بەدیوە مەزهەبی و تایفیەكەیدا خۆی دەرخستووە و سەیركراوە ، نیوئەوەندە بەدیوە میللی ناسیۆنالیستەكەیدا كاری نەكردووە ، بەپێچەوانەی سوونە لەگەڵ رەوتی رووداوەكان ئەو دوو رووخسارەی نیشانداوە .

بۆیە دەكرێت بڵێین " هەرلەساڵی (١٩٢١)ەوە كەپێكهاتەیەكی نوێ بەناوی حكومەتی عێراق لەخۆرهەڵآتی ناوەڕاستدا دەركەوت ، هیچ كام لەو سێ رەگەزە سەرەكیە پێكهاتەی عێراق (كورد ، سوننە ، شیعە) رۆژێك نابینرێت پێكهاتەیەكی سیاسی وێكچوو ، گونجاو لەنێوانیاندا دروست بووبێت ، بۆ نموونە لەپاش رووخانی رژێمی پاشایەتی و هاتنەسەركاری رژێمی كۆماری لە(١٤تەممووزی)ساڵی (١٩٥٨) بەڕێبەرایەتی عەبدولكەریم قاسم ، لەبەیانێكیدا رایگەیاند " كەسیستەمی كۆماری جێگای پاشایەتی دەگرێتەوە . كەچی هەرزوو بەبیانووی یەكپارچەیی خاك و گەلی عێراق رایگەیاند " ئەو گەل و نەتەوانەی كەلەعێراقدا دەژین رێز لەمافەكانیان دەگیرێت و بەهەمان شێوە ئەركەكانیشیان ، كەچی نابینی هیچ كاتێك (كورد و عەرەب)وەكویەك تەماشا كرابن ، بەپێكهاتەیەكی دیفاكتۆیانەی كۆمەڵگای عێراقی حسابكرابن ، بەڵكو كورد هەمیشە وەكو مەترسی سەیركراوە.

لەلایەكی ترەوە هەرلەو سەردەمەدا لەبەندی (٧)ی دەستووری نوێدا هاتووە (گەل سەرچاوەی دەسەڵآتە) واتە پێویستە پرانسیپی چەمكی دیموكراسیەت ببێتە میتۆدی سیاسی كاركردن ، كەچی هیچ كات و سەردەمێك عێراق و پێكهاتە سیاسیەكەی یەك رۆژ رێگای بەدیموكراسی نەداوە و دیموكراسی بەخۆوە نەبینیوە كەچی خەڵك هیچ كاتێك گوێی لێنەگیراوە و هەمیشە دیموكراسی نامۆبووە بەخەڵكی عێراق ، هەمیشە عێراق لەدەستی كەمینەدا بووە و دوولایەنی

(کورد و شیعە) چەوسێنراونەتەوە ، هەر ئەمەش وایکردوە هەمیشە دوولایەنی تر لەحاڵەتی بەرگریی و بەدەستهێنانی مافەکانیان بن و پەنایان بردۆتە بەرخەباتی ، چەکداری و شۆڕش ، مێژووی عێراقیش ئەو راستەیەی سەلماندووە هەتا حکومەتێکی میلیتارستی و تۆتالیتاریستی وەك بەعس ، سوننی ، مەزهەبی کەمینە حوکمی عێراق بکات لەم سەنتەرەدا بمێنێتەوە رێ بەکەمینە و تاییفەکانی تر نەدات لەسەنتەر و پێکهاتەی دەوڵەتدا بەشدار بن ، هەمیشە ئەو دۆخە پڕقەیران و ململانێیە بەردەوام دەبێت ، بێگومان لەگەڵ بەردەوام بوونی ئەم رەوشە هەرگیز ناتوانرێت دەوڵەتێکی پتە و خاوەن ئیرادە و یەکگرتوو بێتە دی تەنانەت پارێزگاری لەسنوورەکانی خۆشی بکات.

کورد وەکو پێکهاتەیەکی سەرەکی گەلانی عێراق و جوگرافیای ئەم وڵاتە کەوتۆتە ناوچەکانی باکووری عێراق کەبەباشووری کوردستانی گەورە ناسراوە و ژمارەی دانیشتوانی بەپێی ئامارێکی ساڵی (١٩٨٧) نزیکەی (٤,٣٨٧) ملیۆن کەسە ، رووبەرەکەشی نزیکەی (٨٧,١١٧) کیلۆمەتر چوارگۆشەیە کەدەکاتە نزیکەی (١٨,٣٪) سەرجەمی دانیشتوانی عێراق و لە(١٦,٢٪) سنووری گشتی عێراقە ، لەکاتێکدا بەگوێرەی سەرژمێری ساڵی (١٩٩٠) ژمارەی دانیشتوانی عێراق نزیکەی (١٨,١٠٠,٠٠٠) کەسە بەم شێوەیە دابەشکراوە : لە(٧٧٪) عەرەب (٥٣٪-٦٠٪ شیعە ، ١٧٪ سوننە) ، ١٩٪کورد ، ١,٤٪ تورکمان ، ٠,٨٪ ئاشووری ، ٠,٨٪ ئێرانی) ، بۆیە سەرەڕای پێکهاتەیەکی سەرەکی عێراق . کەچی کورد هەمیشە بگرە لەشیعەش زیاتر خراوەتە پەراوێزەوە و لەسەنتەر دوورخراوەتەوە و لەهیچ کام لەپۆستە گرنگ و حەساسەکاندا ئامادەگی نەبووە و هەمیشەش بەتۆمەتی جوداخوازی و لێکهەڵوەشانی عێراق تاوانبارکراوە ، گەر مرۆڤ سەرنج بدات تێدەگات کەبەعس چۆنی لەدەسەڵاتی روانیوە و چۆن پاوانی مەرکەزی دەسەڵاتی کردووە بۆ کەسانی بنەماڵە و خزمە نزیکەکانی لەکاتێکدا، عودەی کوڕی سەدام حسێن بەتەنیا (٦)پۆستی لەدەستدایە و قوسەی کوڕیشی (٦) پۆستی حەساسی لەدەستدایە ، لەسەردەمی دەسەڵاتی حسێن کامیل بەتەنیا (٣) وەزارەتی لەدەستدا بوو ئەندامی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیش بوو .

عەلی حەسەن مەجید (٣) پۆستی گرنگی لەدەستدایە ، هەریەکە لە(بەرزان-وەتبان-سەبعاوی-عەدنان خەیروڵڵا-

عیززەت دووری) بەهەمان شێوە لانی کەم خاوەنی سێ چوار پۆستی گرنگ بوون ، لەهەمانکاتدا لەڕووی ژن و ژنخوازییەوە وەکو خێڵ رەفتاریان کردووە و هەموویان کوڕ و کچی یەکتریان کردۆتە بووك و زاوای خۆیان کەئەمەش لەڕووی سۆسیۆلۆژیاوە خوێندنەوەی تایبەت هەڵدەگرێت و ئەقڵیەتی خێڵەکی تری تێدا دەخوێندرێتەوە .

گەر سەرنج بدەینە زۆرترین سەرژمێرییەکان ساڵ بەساڵ هەوڵدراوە ژمارەی کورد لەسەرژمێرییەکاندا کەمبکەنەوە و لەڕووی جوگرافیشەوە سنوورەکەی بەرتەسك بکەنەوە ، ئەمەش بەمەبەستی بچوکردنەوەی کورد وەکو نەتەوە و دەست بەسەراگرتنی خاکەکەی وەکو جوگرافیا و بەتاڵان بردنی سامانە سروشتەیەکان و(بەعەرەبکردن)ی ناوچە کوردنشنەکان ، پێشموایە ئەمە تەنیا کاری تایفی (سوننە) نەبووە و نابێ ، چونکە گەر شیعەش لەسەرکاربووایە هەمانکردار دووبارە دەبویەوە ، چونکە سەرەڕای ئەوەی پێکهاتەی دابەشبوونی دەسەڵات لەنێوان گرووپە ئایینیەکانی عەرەب لەسەر مەسەلەی مەزهەب بووە لەلایەك ، لەهەمان کاتدا ئەو گرفتە بەشێکی تر ململانێ و قەیرانەکانی لەسەر ئاستی نەتەوە و رەگەزی (کورد و عەرەب) بووە و ئەمە بەواتایەکی تر ئەوکاتەی تایفەی عەرەب (سوننە و شیعە) لەسەر کەمترین خاڵ رێککەوتبن لەنێوان خۆیاندا گەورەترین دژایەتی نەتەوەیی و رەگەزیان لەگەڵ کورد بەکاری خۆیان زانیوە مەسەلەی (کورد-عەرەب) یان بەکارهێنا لەجیاتی ململانێی (سوننە-شیعە) .

بۆیە واباشە هیچ کات کورد خۆی بەچارەنووسی عەرەبەوە لەعێراق گرێنەدات ، هەمووکات وەکو نەتەوە و رەگەزێکی سەرەکی و جیاوازی عێراق قسەبکات هیچ کات لەگەمە ناوخۆیی و مەزهەبیەکاندا بەشداری نەکات .

ئەگەرچی لەم حاڵەتەدا کێشە و گیروگرفتی هەستی ناسیۆنالیستی نەتەوەگەرایی دەخرێتە پاڵ و بەجیاخوازو دابڕانی کوردستان لەعێراق تۆمەتبار دەکرێت ، ئەگەرچی ئەمە خواستێکی خەڵکی کوردستان و حەقێکی مەشروعی نەتەوەی کوردە و پێویستە بۆلەمەودوا پێی لەسەر دابگرێت ، چونکە بەدرێژایی مێژووی دروستبوونی عێراق هەمیشە وڵات رووخسارێکی عەرەبی توندڕەوی میلیتارستی و تاکڕەوی لەخۆوە پێچاوە ، هیچ کات هەڵوێستێکی وا کەچانسی بەفیدراسوێن کردن و بەفیدراڵیزەکردنی وڵاتی بەخۆیەوە نینیوە ئامانجی گشت کەمینەکان مسۆگەر بکات .

ئەگەر شیعە لەڕەتکردنەوەی دەسەڵاتی ئاینی سوننە لەگەڵ کورد کەکورد وەکو دەسەڵات رەتی کردۆتەوە ، ئەگەرنا کورد هەمیشە کێشەی عەرب سوننە – شیعە نەبووە – وێك نەبووە ، بەڵام هەرگیز لەمەسەلەی مافی نەتەوەیی بۆ کورد و ناساندنی وەکو نەتەوەو ئامادەگی نەبووە کورد بناسێنێت .

واتا ویستوویەتی تەها وەکو فاکتەر و گوشار بۆسەردەسەڵاتی ئایینی سوننی کورد لەگەڵیدا بێت ، بەهەمان شێوەش تایفی سوننی هەرگیز ئەو هەستەیان لا دروست نەبووە کەوەکو مەسەلەی ئایینی لەڕوانگەی مەزهەبییەوە بڕواننە کورد کەپێکهاتەیەکی ئاینی سوننی کورد کەپێکهاتەیەکی ئاینی سوننی لێکچووی هەیە ، بەڵکو لەم کاتەدا وەکو مەسەلەی نەتەوەیی میللییەکە سەیریانکردووە و جۆرەها تۆمەتیا بۆ دروستکردووە ، بۆیە لەهەردوو حاڵەتەکەدا لەهەردوو رەوشی دەسەڵاتی شیعە یان سوننەدا کورد رێڕەوێکی تایبەتی خۆی هەبێت خۆی بەچارەنووسی ئەوانەوە نەبەستێتەوە و ئەلتەرناتیڤی گونجاو بخاتە بەردەم ، گومانی تێدا نییە پاش کۆنگرەکانی (INC) لەڤییەناو سەلاحەدین ، هیچ کام لەگرووپە شیعەکان نەك ئامادەبنە بوون کورد وەکو نەتەوەیەکی سەربەخۆ بناسن بەڵکو ئامادەنەبوون فیدراڵیزم بەواقعی بۆ کورد بناسن .

ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامی کەباڵێکی سەرەکی ئایینی شیعەیە لەعێراقدا کۆبوونەوەکانی سەلاحەدینی جێهێشت و ئەندامێتی خۆشی هەڵپەسارد – کەئەمە زەهنیەتی بیرکردنەوەی باڵێکی سەرەکی شیعیە بەرامبەر کورد -ئەگەرچی ئەم هەڵوێستە لەکۆنگرەی نیۆرك ئاڵوگۆڕی بەسەردا هات ، بەڵام پێناچێت نییەتێکی راستەقینەی لەپشتەوە بێت ؟ بەڵکو ئاڵوگۆڕێکی تاکتیکییە ، بۆیە لەسبەینێی دوای رووخانی حکومەتی عێراقی ناسیۆنالیستی بەعسدا ، دەکرێت بپرسین ئاڕاستەی ئەو ئاڵوگۆڕانە چۆن رێدەکەن ؟ کورد لەکوێی ئەو ئاڵوگۆڕانەدا دەبێت؟؟ ئایا ئاڵوگۆڕی جدی لەپێکهاتەی دەوڵەتدا روودەدات ؟ یان مێژوویی تراژیدیانەی خۆی دووبارە دەکاتەوە ؟

وەکو لەپێشەوە وتمان عێراق وڵاتێکە پێکهاتەیەکی مۆزایەکی و ناهۆمۆجینی هەیە و دابەش بۆتە سەر چەندین تایفە و رەگەز و ئەنتیکی جیاواز هەر ئەرکام لەوانەش کاریگەری لەسەر رووداوەکان هەبووە و دەبێت .

دەكرێت بڵێین مێژوویی سیاسی عێراق هەر لەساڵی (١٩٢١)ەوە تا ساڵی (١٩٥٨) و رووخانی پاشایەتی لەساڵی (١٩٦٣)دا دەورانێكی تایبەتی بووە دوابەدوای ئەوەش رێك لەساڵی (١٩٦٣)دا كودەتا خوێناوییەكەی ناسیۆنالیستەیەكانی حزبی بەعس روویدا ، مێژوویی سیاسی عێراقی میلتارترین دكیتاتۆرترین رژێمی سیاسی بەخۆوە بینی ، كەئیتر هەردوو رەگەزە سەرەكییە كورد و شیعە كەوتنە بەرهەرەشەی جینۆساید و چەوسانەوەی زیاترەوە .

گومان لەوەدا نییە لەسەرەتای دەیەی نەوەدەكان و شكستی بلۆكی رۆژهەلاَت ئاڵوگۆڕگشت جیهانی گرتەوە لەم نێوەندەشدا پاش داگیركردنی كوێت لەلایەن عێراقەوە لەساڵی (١٩٩٠) ئاڵوگۆڕێكی تایبەتی عێراقی گرتەوە و دواجار بووە هۆی راپەڕینی گەلانی عێراق و دامەزراندنی حكومەتێكی ناوچەیی لەكوردستاندا و دووەم فاكتەر كەلەپاڵ فاكتەری یەكەمدا كاریگەری سەرەكی هەیە لەسەر عێراق و جەنگی دژ بەتیرۆریزم كەلەئەفغانستانەوە دەست پێدەكات ، بۆیە پاش هەرەسی بلۆكی خۆرهەلاَت ئیتر چەمكی زۆرە ملێی یەكگرتنی نەتەوەكان شكستی هێنا و ئەزموونی ولاَتانی یەكێتی سۆڤیەت و لێك هەڵوەشانەوە بۆ (١٥) كۆمار ، یۆگۆسلافیا و چیكۆسلۆفاكیا دیارترین ئەم ئاڵوگۆڕانەیە .

بۆیە ئەوكات لەساڵی (١٩٩١)دا كەئەمەریكا سەرۆكایەتی هاپەیمانیەتێكی نێودەوڵەتی دەكرد بۆ دەرپەڕاندنی عێراق لەكوێت ، ئەگەر چی رووخانی حكومەتی عێراق لەبەرنامەدا بووە ، بەڵام نارەزایی ولاَتی عەرەبستانی سعودی بەبیانووی گرتنە دەستی دەسەلاَت لەلایەن شیعە زیاتر بوونی نفووزی ئێران لەناوچەكە و نیگەرانی توركیا لەدروست بوونی دەوڵەتی كوردی و كۆمەڵێك فاكتەر ، ئەو پرۆسەیەی پەك خست و دواجار چەندین بڕیاری وەك(٦٨٨ ، ١٢٨٤ ، ٩٨٦) سەبارەت بەعێراق پیادەكرا و تائێستاش ئەو رووبەڕووبوونەوانەی عێراق ئەمەریكا هەر بەردەوامە .

بەڵام پاش دە ساڵ و مانەوەی باردودۆخە كەبەوجۆرە و رێگەگرتنی عێراق لەتیمەكانی (ئەنمۆفیك) پەرەپێدانە بەچەكە كۆكوژەكان و رۆكێتە دوورهاوێژەكان و جێبەجێ نەكردنی بڕیارەكانی نەتەوەیەكگرتووەكان و هەڕەشە بۆسەر ولاَتانی دراوسێ و گەلانی عێراق و مەترسی دروستكردن بۆ سەر بەرژەوەندییەكانی ئەمریكا كەلەكەنداوی فارس و خۆرهەلاَتی ناوەڕاست و لەپاڵ

ئاڵوگۆڕە خێراكانی جەنگی دژ بەتیرۆریزم لەئەفغانستان ، لەدوای كارەساتی (١١)ی سێپتەمبەری نیویۆرك و واشنتۆن كەخودی عێراق یەكێكە لەو وڵاتانەی كەناوی لەلیستی تیرۆریزمدا هاتووە جارێكی تر سەحنەی سیاسی روویكردۆتە عێراق و ئەمریكا بەنیازە ئەوەی كەجۆرج بۆشی باوك بۆی نەكرا جۆرج بۆشی كوڕ لەساڵی (٢٠٠٢) تەواوی بكات كەخۆی لەڕووخاندنی رژێمی عێراقی و سەدام حسێن دەبینێتەوە و لەم بارەیەوە زۆر لایەن بەدووەم یان سێیەم وڵات دوای ئەفغانستان و سۆماڵ دەزانن .

بەپێی ئەو هەواڵانەش وەفدێكی پایە بەرزی ئەمریكا بە سەرۆكایەتی (راین كرۆكر) لە ١١ی دیسەمبەری ٢٠٠١ دا سەردانی كوردستانی كردووە هەندێ مەسەلەی باسكرادووە ، پێدەچێت داوای هاوكاری لە هێزە كوردەكانیش كردبێت ، وا بڕیارە لە سەرەتای بەهاری داهاتوودا ئەم پرۆسە سەربازیە دەستپێبكات بە مەبەستی روخاندنی رژێمی عیراق ئەگەرچی هەڵوێستی توركیا لەم بارەیەوە روون نیە بە تایبەت كە نیگەرانە لە دروستكردنی دەوڵەتی كوردی لە ناوچەكە ، لەلایەن ئەمریكاوە ئاگاداركراوەتەوە كە نابێت دەستكاری جوگرافیای عیراق بكرێت ، كە دیارە لەم راگەیاندنەش مەبەست ویلایەتی موسڵە كە توركیا خۆی لێخۆش كردووە هەرچی عەرەبستانی سعودیشە ، ئاڵوگۆڕ بەسەر بیروڕاكانی ١٩٩١ یدا هاتووە ئێرانیش پێكهاتەیەكی سەرەكی ئەو ئاڵوگۆڕانەیە . دیسان شیعە وەك گارتی گوشار بەكاردەهێنێت ، لەم بارەیەوە خۆشحاڵە بەو گۆڕانكاریانەی كە مێژوویەكی خوێناوی لەگەڵ رژێمی عیراقدا هەیە . بۆیە وا چاوەڕوان دەكرێت كە ئەمریكا هەر لە ئێستاوە نەخشەیەكی بۆ ئەو سیناریۆیە دانابێت . بەپێی هەواڵێكی گۆڤاری (NEWS) وا بڕیارە ئەمریكا بە ١٠٠ هەزار سەرباز بەشداری لەو هێرشە بكات دژی عیراق كە ٥٠ هەزاری بۆ باكور و ٥٠هەزاری بۆ باشور دەنێرێ . كەواتە وەكو سەرچاوەكان دەڵێن: (لێدانی عیراق بڕاوەتەوە بەڵام چۆن و كەی ئەمە مەسەلەیەكە ...!! .) بێگومان هێرشەكان بەمەبەستی پێكهێنانی ئاڵوگۆڕی گەورە و جدین لە پێكهاتەی دەوڵەتدا و جگە لە رەزامەندی وڵاتانی ناوچەیی . هەریەك بەهۆی فاكتەرێكەوە . وڵاتانی جیهانیش هەریەكەیان بە دانی ئیمتیازی زیاتر وازیان لە لایەنگری

عیراق هێناوه وەکو وڵاتانی (روسیا، چین ، فەرەنسا) ئەمە لە لایەك ، لەلایەکی تریشەوە هەردوو وڵاتانی ناوچەکە ناتوانن پشتگیری لە عیراق بکەن ، چونکە عیراق بە پشتگیری لە تیرۆریستان تاوانبار کراوە هەر وڵاتێك خۆی جیابکاتەوە مانای دەچێتە لیستی تیرۆریزمدا . سەبارەت بە کورد ئەگەرچی کورد بۆماوەی زیاتر لە ١٠ ساڵە بەشێکی زۆری لە ژێر سایەی دەسەڵاتی بەعسدا نەماوە ، پێکهاتەیەکی سەربەخۆی هەیە سەرەڕای دووکەرتی حکومەت و دەسەڵاتی ئیداری ، بۆیە لە هەموو ئاڵوگۆڕێکی نزیکی داهاتووی عیراقدا ، سەرەڕای ئەو پایە چەسپاوە سیاسی و ئیداریەی کە لەماوەی ئەو ١٠ ساڵەدا بۆی دروستکردووە ، جیاوازیەکی گەورەی هەیە لەگەڵ هەرێمەکانی تری عیراقدا ، چ لە رووی سەربازی و راگەیاندن و ئیداری و ئابووریەوە . بۆیە رەنگە ئەو پەشێوی و نائارامیە کە رەنگە باشور و ناوەڕاستی عیراق دەگرێتەوە کوردستانی لێ بەدوورە . سەرەڕای ئەوەی ئۆپۆزسیۆنی کوردی هێزێکی ئەساسی ئاڵوگۆڕەکانە و بە واقیعی لەسەر خاکی عیراق وجودی هەیە ، بە پێچەوانەی زۆربەی هێزەکانی تر ، کە تەنها لە رووی راگەیاندنەوە ئامادەییان هەیە و ناوچەی جوگرافی و پێکهاتەی حکومەتەکەی یاریدەدەری سەرکەوتنی ئەو کارەشە ، لەپاڵ هاوکاری هێزە ئەمریکیەکان ، بەڵام ئەوەی بۆ کورد لە داهاتوی عیراق و ئاڵوگۆڕەکانیدا پێویستە خیتابێکی یەکگرتوو هێزێکی یەکگرتووە ، ئەگەرچی بەپێی چەندین هەواڵ ، هەردوو لایەن لەسەر ئەو پرۆژەیە رێك نین کە ئەمریکا دایڕشتووە بۆ روخاندنی عیراق بەڵکو بە دوو ئاراستەدا دەڕۆن .

★ ★ ★

دەکرێت سەرەتای سەدەی نوێ پاش هەشتا ساڵ لە قەوارەیەکی دروستکراوی ئینگلیزی سیاسی بۆ عیراق پاش هەشتا ساڵ لە حوکمی کەمینەی سوننی لە عیراقدا و پاش هەشتا ساڵ لە دەسەڵاتێکی کەمینەی تۆتالیتاری و میلیتاریستی تاکڕەودا لە عیراق و خستنە پەراوێزی کورد و شیعە و بە تایبەتی کورد ، ئاڵوگۆڕێکی گشتی لە قەوارەی سیاسی عیراقدا پێکدێت . بەڵام سەبارەت بە قەوارەی سیاسی دوای سەدام حسین چەندین گریمانەی تایبەت هەن . لەم بارەیەوە دەکرێت ئاماژە بە پێکهاتنی قەوارەیەکی سیاسی بکەین کەلەسەر بنەمای دیموکراسی بەڕێوە دەچێت . بە واتایەکی تر پێکهاتەیەکی فیدراڵی

بۆ گەلانی عیراق پێکبێت لە عەرەب "شیعە ، سوننە" ، کورد ، هتد " کە دەکرێت کانتۆنی فیدراسیۆنی تایبەتیش هەبێت یان دەسەڵاتێکی هەرەمی دابەشکراوبێت ، ئەگەرچی لەم حاڵەتەدا شیعە رەنگە زۆررترین ئیمتیازی پێبدرێت ، بە پێچەوانەی سوننە کە زۆرترین ئیمتیاز لەدەست دەدات و چانسی حوکمی تاکڕەوانەی ٨٠ساڵی بە یەکجاری ئاوا دەبێت و دەبێت بکەوێتە ژێر خواستی "ئوردون ، سعودیە ، کۆیت ، سوریا" . لە هەمان کاتدا هیچ رایەڵەیەکی جوگرافیایی لەنێوان پێکهاتەی ئاینی سوننیدا نیە ، وەك دەبینین "سوننە" کەوتونەتە ناوچەی موسڵ و لە باکور و لە رومادیە لە باشور و یان لەنێوان رومادی لە باشور و بەعقوبە لە رۆژهەڵاتدا ، کە ئەمە بۆخۆی فاکتەرێکی لاوازبوونی دەسەڵاتی سوننی دوای سەدامە . بە پێچەوانەی هەرێمەکانی کورد و شیعە کەلەڕووی جوگرافیایەوە پەیوەندیەکی تونودوتۆڵیان بەیەکەوە هەیە ، وەك کورد لە ناوچەکانی باکور و شیعە لە باشور ، ئەمەش کاریگەری لەسەر بواری ئابوری و سەربازی و کۆمەڵایەتی هەیە . دەکرێت بە فاکتەری هێز دابنرێت . لەهەمان کاتدا لە دەوڵەتێکی ناهۆمۆبینی وەك عیراق سەرەڕای ئەو گرفتانە و چوار فاکتەری سەرەکی کە رۆڵی تایبەتی دەگێڕن لە هێشتنەوەی قەوارەیەکی یەکگرتوی بۆ وڵات ئەوانیش ..

"یەکسانی ، حکومەتێکی بەهێز ، پاراستنی بەرژەوەندی ، دیموکراسی " ئەگەر ئەم مەرجانە هەبوون دەکرێت بڵێین دەوڵەتێکی مۆزایکی ناهۆمۆگینی کامڵ هەیە بەڵام مێژویەکی پڕ قەیران و شەڕ و شۆڕی ئەم وڵاتە هێشتا چەندین ئاکامی نێگەتیڤی لێ کەوتوەتەوە . بۆیە گەر ئەم شکڵە بتوانێت چارەسەری پێکهاتەی دەوڵەتی عیراقی دوای سەدام حسین بکات باشە ، ئەگەرچی شیمانەی ئەوەش هەیە کە شیعە وا بیربکاتەوە ئەوەیش ٨٠ ساڵ درێژە بە هەمان سیناریۆی سوننە بدات . لەم بارەیەوە ئەگەرچی ئەمریکا پرۆژەیەکی تایبەتی بۆ داهاتووی عیراق لە هەگبەدایە ، بەڵام تا چەند سەرکەتودەبێت و دەبێتە ئەڵتەرناتیڤی رژێمی سەدام حسین و خواستیگەلانی عیراقی و دەتوانێت عیراقێکی ناهۆمۆجینی پڕ ئەتنیك و تایفەی جیاواز رابگرێت ئەوە شتێکی ترە .

دوایین گریمانەش

که مێژووی ٢٠ ساڵی رابردوو شاهیدەدەیان رووداوی وای وەك کۆمارەکانی یەکێتی سۆڤیەت و یوگوسلافیا و تەیموری خۆرهەلاّت و ئەریتیریا . سەربەخۆیی نەتەوە جیاوازەکان یان پارچە پارچە بوونی عیراقە بۆ دەوڵەتێکی فرەرەگەز و مەزهەب ، یان بە واتایەکی تر دروستبونی سێ دەوڵەتی جیاواز و دروستکردنی مێژوویەکی نوێ لەپاش ٨٠ ساڵ .

(٣)

عێراق لە رێگرییەکانی پلورالیزمە

بونیەوە بۆ سیستمێکی سیاسی مۆدێرنانە

پێنج ساڵ پێش ئێستاو لەیەکەم کۆبوونەوەی کابینە نوێییەکەی (جۆرج بوشی کوڕ)بە ئامادەبوونی کۆلین پاوەڵ ، کۆندالیزارایس و جۆرج تێنت سەرۆکی دەزگای (CIA)راگەیەندرا " کە پێویستە دەسەلاّتی سیاسی رژێمی عێراق بگۆڕدرێت و لەجێگایدا دەسەلاّتێکی نوێ و سیستمێکی سیاسی دیموکراسی شوێنی بگرێتەوە و راشیانگەیاند " کە کار بۆ ئەو پرۆژەیە دەکەن .

پاش جەنگی دووەمی کەنداو و تێکشکاندنی عێراق لەبەرامبەر هێزەکانی هاوپەیمانانـدا قەیرانەکانی نێوان ئەمەریکاو عێراق رۆژ بەرۆژ رووی لە قوڵبوونەوە کرد . تا دواجار لەژێر چادرەکەی سەفوان ناچارکرا مل بۆ داواکانی هاوپەیمانان بدات . بەتایبەتی هاوکاری تیمەکانی پشکنین بۆ لەناوبردنی چەکە کۆکوژەکان ، کە تا ئێستاش لەکۆڵ عێراق نەبۆتەوەو نەیتوانیوە هاوکاری تیمەکان بکات و دەست لەبەرهەم هێنانی چەکە کۆکوژەکان هەڵبگرێت ـ پێدەچێت لەداهاتووشدا سەری دەسەلاّتی عێراق بخوات ..الله ـ دان بەسەروەری و سنوری کوێت دا بنێت و ناوچەی دژەفڕین نەبەزێنێ ، واز لەسەرکوتی گەلانی عێراق بهێنێت و ... هتد.

بەڵام لەماوەی یانزە ساڵی رابردوودا عێراق نەك هەر نەیتوانیوە مەرجەکانی هاوپەیمانان و نەتەوە یەکگرتووەکان جێبەجێ بکات ، بەڵکو زۆرجار بەدژی بڕیارەکان و خواستی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی کاری کردووەو هەمیشەش مایەی هەڕەشە بووە بۆ سەر خودی گەلانی عێراق و دراوسێییەکانی و تەنانەت جیهانیش .

رژێمی بەعس هەر لەو کاتەوەی هاتە سەر حوکم تا ئێستاش جگە لە قەیران و ماڵوێرانی هیچی تری بۆ گەلانی عێراق لە هەگبەدا نەبووە ، بەڵکو هەمیشە کەمینە حوکمی کردووە . زۆرترین ئیمتیازی لەدەستدابووە . بێگومان ئەمەش فاکتەرێکی نێگەتیڤ بووە لە پێکهاتەی سیستمی سیاسی عێراقدا ، چونکە هەمیشە کەمینە بۆ مانەوەی خۆی و ئیمتیازەکانی، سیاسەتی سەرکوت و توندوتیژی بەکاردەهێنێت .

ئەمە لەلایەن کەمینەی بەعسی ـ سوننی ـ یەوە لەماوەی چل ساڵی رابردوودا کاری پێکراوە . دڵنیاشم ئەم شێوە حوکمە لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا هەمیشە لەسەر سەرکووت و داپڵۆسین و توندوتیژی بەڕێوەچووەو دەوڵەتی بەعسیش نوێترین و تۆتالیتاریترین مۆدێلی ئەم سیستمەیە .

***پێکهاتەی دابەشبوونی دانیشتوانی عێراق :**

مۆزایکی دانیشتوان و ناهۆمۆجینی گەلانی عێراق بۆ خۆی لێکۆڵینەوەیەکی وردی دەوێت ، کە ئەم کێشەیە لەزۆربەی وڵاتانی جیهان و بەتایبەتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بوەتە سەرچاوەی زۆر لە قەیرانەکان بەم پێیەش عێراق پێکهاتەیەکی ناهۆمۆجینی هەیە . عێراق لەڕووی ئەتنیکیەوە دابەشبۆتە سەر چەندین نەتەوەو رەگەزی جیاواز جیاوازی وەك (کورد ، عەرەب ، ئاشوری ، تورکمان ، کلدانی ، ئێرانی ... هتد)لەڕووی مەزهەبیشەوە دابەشبۆتە سەر (شیعە، سوننە ، کەمینەی مەسیحی و جولەکە ... هتد).

بەشێوەیەکە کە ئەم رێژەیە لەگەڵ سیستمی سیاسی عێراقدا ئاڵوگۆڕی بەسەردا هاتووە، بۆ نموونە هەرکام لە سیستمی سیاسی عێراق هەوڵیداوە ژمارەی دانیشتوانی کورد لەسەرژمێرییەکاندا کەم بکاتەوە .

بۆیە دەکرێت سەبارەت بەڕێژەی دابەشبوونی دانیشتوانی عێراق پشت بەچەند ئامار ببەستین .

بەگوێرەی ئامارێکی ساڵی (١٩٩٠)ژمارەی دانیشتوانی عێراق نزیکەی (١٨,١٠٠,٠٠٠)ملیۆن کەسە بەم شێوەیە :

(٧٧٪)عەرەب ـ ٥٣٪ ـ ٦٠٪ شیعە)و (١٧٪ سوننە)و (١٩٪ کورد)و (١,٤٪ تورکمان)و (٠,٨٪ ئاشوری)و (٠,٨٪ ئێرانی)یە .

ئەمە سەرەڕای چەندین ڕەگەزو تایفەی ئاینی جیاواز جیاوازی تر . پێویستە ئەوەش بڵێین " ئەم دابەشبوونە لەڕووی جوگرافیەوە شێوەیەکی تاڕادەیەك هەرەمی وەرگرتووە ، کورد لەباکوری عێراق ، شیعە لەباشور و سوننە لەناوەڕاست دا ، بەتایبەتی کوردو شیعە دابەشبونێکی پێکەوە گرێدراوە لەڕووی جوگرافیەوە بە نیسبەت پێکهاتەی دابەشبوونی دانیشتوانەوە، کە ڕەنگە ئەم خاڵە لای سوننە وا نەبێت . بەڵام ناکرێت نکوڵی لەو واقیعە بکرێت کە لەگەڵ دروستبوونی عێراقی تازە . ئەم گەل و نەتەوەو مەزهەبە جیاوازنە لەعێراقدا دەژین .

*پێکهاتەی سیستمە سیاسییەکانی عێراق

لەهەموو دونیادا سیستمی سیاسی وڵات کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر ڕەوشی سیاسی ، ئابووری ، کۆمەڵایەتی و سەربازی و... هتد هەیەو دەبێت و دەتوانێت سیستمێکی پلورالیزمانەو مەدەنیانە بێت و چەمکی ئازادیە مەدەنیەکان بکاتە میتۆدو کۆمەڵگایەکی سکیۆلار و هاوچەرخ بنیاد بنێت و گەلانی پێکهاتەکەش لە سایەیدا بحەسێنەوە، دەکرێت بە پێچەوانەشەوە بێت سیستمە سیاسییەکە ، سیستمێکی تۆتالیتارو میلیتاریستی و دیکتاتۆری بێت و ڕێگری بەردەم ئازادییە مەدەنیەکان و مافی گەلان بێت و لەهەموو کێشەکاندا پەنا بۆ زەبروزەنگ و سەرکوتکردن بەرێت .

بەم شێوەیە گەر دیقەت بدەین بەدرێژایی سێ چارەکە سەدە واتا هەر لەساڵی (١٩٢١)ەوە کە دەوڵەتی عێراقی دروستبووە و سیستمی سیاسی ، سیستمێکی زۆرەملێیانەو ناواقیعی بووە ، بۆ نموونە لەگەڵ یەکەم پێکهاتەی سیاسی سیستمی عێراقدا (سوننە)ی کەمینە بە پشتگیری ئینگلیزەکان (مەلیك فەیسەڵ)یان هێنایە سەر سیستمی پاشایەتی بەبێ ئەوەی خواستی گەلانی عێراقی تێدابێت فەرزکراو گەلانی عێراق بوونە قوربانی ئەم سیاسەتە ناواقیعە.

ئەم پێکهاتەیە بەشێوەیەك درێژ دەبێتەوە کە سەراپای مێژووی سیاسی عێراق بەدەست کەمینەی سوننەوەیە و جگە لە یەك جار نەبێت لەساڵی (١٩٤٧)کە سەرەك وەزیرانی عێراق شیعە بوو (ساڵح جەبر)و دواتر بەناچاری لەساڵی (١٩٤٨)دەستی لەکار کێشایەوە . بێگومان ئەم سیستمە سیاسیە لەگەڵ مۆزایەکی دانیشتوان نارێکە ، چونکە

لەکاتێکدا شیعە زۆرینەیە و کورد پێکهاتەیەکی سەرەکیە لەعێراقدا ، بەڵام هەمیشە خراونەتە پەراوێزەوەو لەسەنتەری دەسەڵات و بڕیار دوورخراونەتەوە بەمایەی هەڕەشەو مەترسی زانراون . گەر ئەوەش بزانین دەسەڵاتی کەمینە هەمیشە لەسەر زەبرو زەنگ بنیاد دەنرێت . بۆ پاراستنی ئیمتیازو دەستکەوتەکانی و پلە و پایە سیاسییەکان .

ئەگەرنا ناتوانێت درێژە بەحوکمی خۆی بدات ، بۆیە هەرکام لەو سیستمە سیاسییانەی عێراق پەنایان بردۆتە بەر ئەم شکڵە مەترسیدارە لەحوکمدا و توانیویانە درێژە بەحوکمی تاکڕەوانەی خۆیان بدەن و بەردەوامیش قەتڵ و عامی گەلانی عێراقیان کردووە هەرگیز ئامادەنەبوون لەڕێگای دیالۆگ و هەڵبژاردن و دیموکراسیەوە قسە لەسەر سیستمی سیاسی بکەن و بەڵکو (شیعە)یان لەڕووی مەزهەبەوە (کورد)یان لەڕووی نەتەوەییەوە بەمەترسی زانیوەو هەمیشە ناکۆکیەکی مێژوویی لەنێوان ئەم دوو پێکهاتەیە هەبووە (سوننە)لەلایەك و کورد و شیعە لەلایەکی ترەوە ئەگەر چی پێم وایە گەر شیعەش لەسەر حووکم بووایە هەمان هەڵوێستی دەبوو بەرامبەر بە کورد ، چونکە گەر دیقەت بدەین بەدرێژایی مێژووی عێراق ، شیعە ئامادە نەبووە لەگەڵ کورد دژی ئەو سیستمە سیاسییە کەمینەیەی سوننە بێتە مەیدانەکەوە ، بەڵکو (شیعە)وەکو مەسەلەی مەزهەبی روانیویەتە شتەکان بە پێچەوانەی کورد کە زۆرجار وەکو مەسەلەی عێراق و ئەنجا وەکو مەسەلەی نەتەوایەتی سەیری شتەکانی کردووە و ویستوویەتی لەگەڵ پێکهاتەی سیستمی سیاسی بێت (چ شیعە و چ سوننە)بێت ، بەڵام نە شیعە ئامادەبووە لەگەڵ سوننە کاربکات و بە پێچەوانەشەوە هەر راستە ، بەڵام (سوننە)بەدرێژایی (٨١)ساڵ حوکمی خۆی کردووە ، بەبێ ئەوەی حساب بۆ رەئی هیچ کام لە گەلانی عێراق بکات و تەنانەت ئەوکاتەی رژێمی پاشایەتی رووخا (١٤تەمموزی ١٩٥٨)دا رژێمی کۆماری عەبدولکەریم قاسم جێگەی گرتەوە و رەوشی سیاسی گەلانی عێراق بەرەو خراپتر چووەو هیچ کام لە مەسەلەکان نەگۆڕڕا ، هەر زوو بەبیانووی یەکپارچەیی عێراق درێژەی بەهەمان سیاسەتی فەیسەڵ دا و هەرگیز نابینیت رێز لەمافەکانی کورد یان شیعە گیرابێت ، ئەوەش بەمەبەستی لەدەست نەدانی ئیمتیازەکان .

بەکورتی دەکرێت بڵێین " لەسەرەتای دروستبوونی عێراقەوە تاوەکو ئەمڕۆ نابینرێت پێکهاتەیەکی سیاسی وێکچوو دەستەجەمعی بەخۆیەوە ببینێت و سیستمی سیاسی مۆدێرن توانیبێتی جێگەی بگرێتەوە ، بەڵکو کەمینەی

سوننه بەپشتگیری دەرەکی و زەبرو زەنگ درێژە بەحوکمی تۆتالیتاریانەی خۆی داوە .

***مەترسیە نا واقیعیەکانی بە پلۆرالیزمە بوونی سیستمی سیاسی عێراق لەرابردوودا**

أ- شیعە

چۆن کە دەوڵەتی عێراق کە ساڵی (١٩٢١)دروستبووە و ئینگلیزەکان راستەوخۆ (مەلیك فەیسەڵ)یان کردە مەلیکی عێراق بەهەمان شێوەش لەساڵی (١٩٥٨)و دواتریش (١٩٦٣)ی بەعسییەکان ، ئینگلیزو ئەمریکیەکان دەستیان هەبووە لەو پێکهاتە سیاسییەو بگرە راستەوخۆ پشتیوانیان لێدەکردن ..ﷲ

دەکرێت بپرسین بۆ ؟

سەرەڕای ململانێیەکانی وڵاتانی زلهێز لەناوچەکەدا هەر لەساڵانی (١٩٢٠)و تا دواتریش جگە لە فاکتەرە ئابوریەکان وەکو وتمان پێکهاتەی سیاسی دانیشتوانی عێراق پێکهاتەیەکی ناهۆمۆجینیە و شیعە زۆرینەی دانیشتوانی عێراق پێکدەهێنێت و ئەوانە پێیان وابوو هاتنە سەرکاری شیعە لەدەستدانی ئیمتیازەکانی ئەوانیشە .

بۆیە بێ سێ و دوو ، شیعە وەکو روە دینی و مەزهەبیەکەی هەمیشە مایەی مەترسی بووە لەگرتنە دەستی دەسەڵات لەعێراقدا . بەتایبەتی ئەم مەترسی و رایە لەگەڵ هاتنە سەرکاری کۆماری ئیسلامی ئێران لەدوای ساڵی (١٣٥٧ هەتاوی ـ ١٩٧٩ ز)رووی لەزیادی کردوو رەواجی پەیداکرد بەحوکمی گرتنە دەستی دەسەڵات لەلایەن خومەینی و پیادەکردنی سیستمی ئیسلامی ـ شیعە لە وڵاتدا . ئیتر بووە گریمانەیەك کە هیچی دی گومانی هەڵنەدەگرت کە مەترسی ئیمپراتۆریەتێکی ئیسلامی و شیعە مەزهەب لەناوچەکەدا بێتە مەیدان و کۆنترۆڵی دەسەڵاتی دوو وڵاتی پڕ ئەهمیەت و ستراتیژی کەنداوی فارس بکەن کە خاوەن وزەو نەوتێکی گەورەی بەرهەم هاتووە و یەدەگی جیهانە . بۆیە هەمیشە هەوڵدراوە شیعە دووربخرێتەوە لە سیستمی دەسەڵات و بەم هۆیەشەوە وەکو یەکێك لە فاکتەرەکانی پلۆرالیزمە بوونی سیستمی سیاسی عێراق جێگەی مەترسی و گومان بووە بۆ وڵاتانی دەرەکی .

ب ـ کورد

بەهەمان شێوە کوردیش خەتەرێکی تر بووە لەسەر سیستمی پلۆرالیزمە بوونی عێراق بەو تێزەی کورد دوای

عەرەب و یان دوای شیعە بەهەردوو دیوە ناسیۆنالیستی و مەزهەبییەکەدا دووەم و گەورەترین ئەتنیك و مەزهەبی عێراقە کە ژمارەی زیاتر لە (٤)ملیۆنە ئەمە جگە لەوەی خاوەنی مێژوویەکی دێرینە لەناوچەکەداو خاوەنی پێکهاتەیەکی نەتەوەیی و رەگەزی و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری و زمان و سوننەتی تایبەت بەخۆیەتی . هەروەها خاوەنی خەسڵەت و سیفەت و تایبەتمەندی دەوڵەتیشە بەدەر لەوەی لەڕووی جوگرافیەوە لەلایەکەوە هەڵکەوتەیەکی لەباری هەیە لەلایەکی تریشەوە لەو پێکهاتە نێو دەوڵەتیەی چوار وڵاتی ناوچەکەی دابەشکردووە ، سنوری جوگرافی هەر چوار پارچەی کوردستان هاوسنورە کە بەهەمووی نزیکەی (٤٠)ملیۆن کورد لەو سنورە هاوبەشەوە خڕبۆتەوە .

ئەمە هەمیشە مەترسیەك بووە کە گوایا کورد لەگەڵ سیستمی پلۆرالیزمە بوونی عێراق ، جیا دەبێتەوە یان داوای سەربەخۆیی خۆی دەکات . هەربۆیەشە ئەو کاتەی کورد کەوتە بەردەم جینۆسایدو قەتڵ و عامی رژێمە یەك لەدوا یەکەکانی عێراق . نەك پشتیوانیان نەکردووە ، بەڵکو هاوکاری رژێمی عێراقیان کرد . دیارە ئەم مەترسیانە لەجێی خۆیدا نەبوو . ئەگەرچی ئەمە حەقێکی رەوای گەلی کوردیش بووە ، بەڵام پێدەچێت لەداهاتوودا هەم ئەو مەترسیە نەمێنێ کە کورد لەرابردوودا خەتەر نەبووە . هەم لەداهاتووشدا ببێتە خواستێك کە گشت وڵاتان پشتگیری لێ بکەن .

ج ـ وڵاتانی دراوسێ

هەرکام لە وڵاتانی هاوسنوری عێراق کەم و زۆر مەترسیان هەبووە لەسەر عێراق بەتایبەتی (ئێران و سوریا)کە جگە لەوەی دەستیان خستۆتە ناو کاروباری ناوخۆی عێراقەوە . لەهەمانکاتدا پشتیوانیان لە یەکێك لەباڵەکانی ئۆپۆزسیۆن کردووە یان هەوڵی گۆڕینی رژێمی حوکمیان داوە لەوڵاتدا تا جێگەو شوێنی خۆیان دیاری بکەن لەعێراقدا و سیستمێکی سیاسی نوێ پێك بێت کە بەدڵی ئەوان بێت .

دیارە ئەم هەوڵانە بەگشتی و بەتایبەتی سوریاو ئێران هیچ کات جێگەی رەزامەندی وڵاتانی خۆرئاوا و ئەمریکا نەبووە . بۆیە وڵاتانی دراوسێ ، ئەگەر لەلایەکەوە خۆیان زۆرجار لە پێکهاتنی سیستمی نوێ سیاسی و پلۆرالیزمە بوون بۆ عێراق نیگەران بوون بۆ نموونە ئوردن و سعودیە لەئێران و هاتنە سەرکاری شیعە نیگەران بوون ، بەڵام تورکیا لەهاتنە سەرکاری باڵی راستڕەوی نەتەوەیی حزبی بەعس و هاوکاری سوریا نیگەران بوو ، بەڵام لەهەمانکاتدا هەر کام لەو وڵاتانی دراوسێ خۆشحاڵ بوون بە گۆڕینی رژێم ، بەڵام

بەمەرجێك خۆیان دەستیان لەو كایەو ئاڵوگۆڕو پێكهاتنی سیستمی سیاسیە نوێیەی عێراقدا هەبوایە . بۆیە ناهۆمۆجینی دابەشبوونی دانیشتوان و فاكتەرە سیاسییەكان ، خاڵێكی تر بووە لەوەی كە هەمیشە وا چاوی لێكراوە كە سیستمی پلۆرالیزمە بوونی عێراق مەترسی زیاترە لە بەرژەوەندیەكانی .

د. سیستمی دوو جەمسەری جەنگی سارد

سیستمی دوو جەمسەری لەجەنگی ساردا یەكێكە لەو فاكتەرانەی كە زۆرترین خاڵی نێگەتیڤی لەسەر جیهان بەگشتی و عێراق بەتایبەتی جێهێشتووە بەو پێیەی ئەو دوو جەمسەرە مەبەستیان بوو ، وڵاتان لەسەر بناغەی بلۆك بەندی ریزبكەن بیانكەنە پشتیوانی خۆیان لەدی جەمسەرەكەی تر . نەك لەسەر حسابی پێكهاتەو سیستم و ئایدیۆلۆژیای وڵاتەكان . بۆیە جەنگی سارد وای لەعێراق كرد كە نەك ئەو سیستمە تۆتالیتاری هەیە دژایەتی بكرێت و بەرەو پوكانەوە ببرێت ، بەڵكو بەهۆی پێگەی جوگرافی و جیۆپۆلیتیكەوە لەلایەن هەردوو جەمسەرەكەوە یارمەتی دەكرا تا لەلایەكەوە دژایەتی ئێرانی پێبكەن و لەلایەكی تریشەوە وەكو ساخكردنەوەی بازاڕی چەك چاویان لێ دەكرد . ئەمە جگە لە بەرژەوەندیە ئابوورییەكان و بەتایبەتی نەوت (بۆیە جەنگی سارد گەرمترین سەردەمی گەشەی سیستمە تۆتالیتاری و میلیتاریستەكانی جیهان بووە و بە پێچەوانەشەوە ترسناكترین سەردەمی چەوساندنەوەو قەتڵ و عامی گەلانی ژێر دەست وگەلانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی ژێرسایەی سیستمە دیكتاتۆریەكان بووە . بێگومان عێراق و گەلەكەی سەد دەسەد لەناو ئەو هاوكێشە سیاسیەدا جێدەگرن . بۆیە سەردەمی جەنگی سارد فاكتەرێكی ترە كە رێگری كردووە لەوەی بیر لە پلۆرالیزمە كردنی سیستمی سیاسی عێراق بكرێتەوە .

ه ـ جەنگی عێراق ـ ئێران

لەوكاتەوەی لەساڵی (١٩٦٣)كودەتا خوێناویەكەی ناسیۆنالیستەكانی بەعس روویداو دەسەڵاتیان گرتە دەست . خۆرئاوا راستەوخۆ كەوتە پشتیوانیان ، جەنگی عێراق ـ ئێران ناڕاستەوخۆ دەستی خۆرئاوای تێدا بووە تا پشتگیری عێراق بكرێت لە رێگری تەشەنە سەندن و گەشەكردنی سیستمی ئیسلامی سیاسی . فەندمینتالیزم و (ئوسوڵیەت)ی ئێرانی شیعە كە جێگەی دەسەڵاتی سیاسیەكەی (شا)ی دۆستی ئەمریكاو خۆرئاوای لێژكردبوو و

دروشمی مەترسیانەی توندڕەوانەی وەك (لا شرقی لا غربی ، جمهوری ئیسلامی)دەخوێند و پەلاماری بردە سەر باڵیۆزخانەی ئەمریکا . بۆیە بیر لەوە کرایەوە عێراق تقویە بکرێت و بکرێتە (لەمپەرێك)لەبەردەم هەڕەشەو مەترسیەکانی ئیسلامی ئێراندا . بۆیە هێشتا ئێرانی ئیسلامی ، پێگەی خۆی قایم نەکردبوو کە عێراق بە شەڕێکی نەخوازراوی خۆرئاوایی ئێخەی گرت . بەو مەبەستەی ئەو سیستمە سیاسیە ئیسلامیە لەناوبەرێت و داواکاری ئەمریکا و خۆرئاوا جێبەجێ بکات . دیارە عێراق بەڵێنی هەموو جۆرە هاوکاریەکی ئابووری و سەربازی و لۆجیستیکی پێدرابوو بۆ ئەو شەڕە . سەرەڕای دنەدانی لەلایەن وڵاتانی جیهانی ئیسلامی و عەرەبیەوە و ساویلکانە سەیرکردنی عێراق و سەدام حسێن بەوەی کە فریادڕەسی نەتەوەی عەرەب و جیهانی ئیسلامەو پێشەوایەتی ئەو شۆڕشە دەکات دژی ئێران و یارمەتیە زۆرو زەوەندەکانی سعودیەو کوێت و وڵاتانی کەنداوی فارس و عەرەبی، عێراقی خستە شەڕێکی (٨)ساڵەی بێ ئاکامەوە . کە ئەوەندەی تر بارودۆخی سیاسی عێراقی دژوارتر کرد بە بیانووی شەڕو حاڵەتی نائاسایی و مەترسی ئێرانی ئیسلامی و گەلانی عێراق بوونە یەکەم قوربانی جەنگی عێراق ـ ئێران، خۆرئاواو بەمەش خەونی پلۆرالیزمە بوونی عێراق ئەوەندەی تر بووە سەراب و وڵات ڕۆژ بەڕۆژ توشی شکست و مەترسی گەورە دەبووەوە . تا ناچار پاش (٨)ساڵ شەڕێکی ماڵوێرانکەر ، عێراق بەشکستخواردوویی هاتە دەرو ملکەچی گشت داواکاریەکان ئێران بوو .

جەنگی کەنداو و عێراقێکی بێ هێز

بە کۆتاییهاتنی جەنگی سارد ئیتر مانەوەی ڕژێمی عێراق بەو شێوەیە جێگەی مەترسی بووە ، بۆیە لە سیناریۆیەکدا وڵاتی کوێتیشی داگیرکرد و دواجاریش بۆ تێکشکاندنی یەکجارەکی توانا سەربازیی و ئابوورییەکانی و تێکشکاندنی هەستی ناسیۆنالیستی عەرەبی و ئیسلامی لەهاوپەیمانیەتی نێو دەوڵەتیدا و لەسەر دەستی ئەمریکا ، عێراق ڕووبەڕووی گەورەترین شکستی مێژوویی بووەوە و گشت توانا سەربازییەکانی کرانە سفرو هەستە ناسیۆنالیستیەکەشی بۆ ژێر سفر دابەزێنراو تەنانەت وڵاتانی عەرەبی و ئیسلامیش لەدژی ئەو هاوپەیمانیەتەدا جێیان گرت .

بەم شێوەیە عێراق لەو ئیمپراتۆریەتە ترسناکەوە لەناوچەکەدا ، بووە دەسەڵاتێکی زەلیل و گشت مەرجەکانی هاوپەیمانانی جێبەجێکردو لە کوێت پاشەکشەی کردوو و دواتریش لەڕێگای تیمەکانی ئەنسکۆم و دواتریش ئەنمۆڤیك

زۆربەی توانا ئەتۆمیەکانی لەناوبران و لە پەلوپۆ خران . ئەوە کە بۆچی پاش جەنگی کەنداو رژێمی عێراق نەڕوخێندرا ؟

ئەمریکاو ولاّتانی خۆرئاوا هەستیان بە تارمایی مەترسی شیعەگەرایی و دەرەکی کورد دەکرد لەعێراقدا، بۆیە لەم کارە پەشیمان بوونەوە پێیان وابوو سەدامێکی بێ هێز باشترە لە سیستمێکی سیاسی شیعە یان کورد کە ولاّتانی ناوچەکە بەتایبەتی ئێران پشتیوانی لەو سیستمە شیعەیە بکات .

بەلاّم دواجار تێگەیشتن کە چەند کارێکی هەلّەیان کردووە لەدواخستنی رووخانی سەدام حسێن و ئێستاش دەبێ خەریکی جێبەجێ کردنی ئەو پرۆسەیە بن . کە پێناچێت شیمانەکانی بەردەمی روون و ئاشکرا بن .

ئەگەرچی ئەمریکا و هاوپەیمانەکان چەند رێوشوێنێکی تایبەتیان گرتەبەر لەبارەی دانانی ناوچەی دژە فڕینی باکور و باشور ، بەلاّم لە (٣١ی ئابی ١٩٩٦)ئەمریکا هیچ کاردانەوەیەکی نیشان نەدا سەبارەت بەو پێشێلکاریانەی عێراق . دەکرێت بلّێین (٣١ی ئاب)هەلّکردنی چرای سەوزی واشنتۆن بوو بۆ رژێمی عێراق تا تێبگات ئێستاش هەر هەیەو گەر واشنتۆن دەست لەدژایەتی هەلّگرێت و بۆ جارێکی تر پشتیوانی لێبکات یان بەواتایەکی تر خۆگێلکردنی واشنتۆن بوو لەخۆ پڕکردنەوەی عێراق و توانا سەربازییەکانی .

بەکورتی جەنگی دووەمی کەنداو سیناریۆیەك بوو بۆ بێ هێزکردنی عێراق و مانەوەی بەو شێوەیە ، تا نەخشە سەربازیەکانی ئەمریکا لەناوچەکەدا خوێندەوە ئایندەگەرایەکانی لەسەر بنیاد بنرێت و هەرچی کات مایەی هەڕەشە بوو بەئاسانی بفەوتێنرێت .

بۆیە ئەم سیناریۆیە درێژ کرایەوە تا ئێستا کە بەواقیعی زانرا ، عێراق مایەی هەڕەشەیە بۆ سەر گشت جیهان و بەتایبەتی بەرژەوەندیەکانی واشنتۆن لەناوچەکەدا . ئەگەرچی هێشتا بەشێکی زۆر لەو سیناریۆیە لەژێر لێکۆلّینەوەدایە . سەبارەت بە ئەگەرە مەترسیدارەکانی داهاتوو .

*ئۆپۆزسیۆنی عێراق و دەسەلاّتی کوردی

بەدوای ئەو رەوشە سیاسییەی کە عێراقی تێکەوت ، ئۆپۆزسیۆن کاردانەوەی خێرای نواندو زۆربەی عێراق کەوتە دەست ئۆپۆزسیۆن . ئەگەرچی ئۆپۆزسیۆنی باشور بەتایبەتی (شیعە)نەیتوانی ئیدارەیەکی وەکو کوردستان بۆخۆی دروست بکات .

بەلاّم لەباکور (کوردستان)ئۆپۆزسیۆنی کوردی کە بەهێزترین بالّی ئۆپۆزسیۆنی عێراقیە ، بەگشت پارتە

سیاسییەکانەوە ، توانی حکومەتێکی ناوچەیی دروستبکات و بەم شێوەیە بەشێکی زۆری لەژێر دەسەڵاتی بەعس دەربهێندرێت و ببێتە ناوچەیەکی ئارام و سەربەخۆ و دواتریش دوورگەیەك لە ئارامی و دیموکراسی و پڕدەستکەوت دروست بکات هەر بەو پێودانگەشە ئێستا واشنتۆن مامەڵە لەگەڵ ئۆپۆزسیۆنی کوردی بەواقیعی دەکات و لە ئەجێندەی پێشەوەی کارەکانیدایە . ئەگەرچی جگە لەکورد کە دۆستایەتی ناوچەیی ستراتیژیانەی نییە ، بەڵکو دەرئەنجامی هەڵکەوتەی پێگە جوگرافی و جیۆپۆلێتیکەکەی کوردستانە .. هەموو ئۆپۆزسیۆنەکانی تر وابەستەن بە یەکێك لەوڵاتانی ناوچەکەو بەشێکیش لە ئۆپۆزسیۆن وا بەستەیان مایەی نیگەرانی واشنتۆنە ئەگەرچی زۆرجار بەناچاریش هەوڵی ئەوەی داوە بیانخاتە ناو ئەجێندەی کارەکانی خۆیەوە دیالۆگیان لەگەڵدا بکات ، بەڵام هەمیشە بەگومانەوە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات ، چونکە جگە لەوەی خاوەن قەراری سیاسی نین ، لەهەمانکاتدا مەترسی بەردەم بەرقەراربوونی پرۆژەکانی ئەمریکاشن . بەهەرحاڵ ئێستا پێکهاتەی ئۆپۆزسیۆن ئەگەرچی پێکهاتەیەکی پتەو و تۆکمەیە بەڵام لەژێر کاریگەری دەرەکیدایەو کە لەداوییدا باسی دەکەین چۆن چۆنی ..!

ئەگەرچی ئۆپۆزسیۆنێکی بەهێزو خاوەن ئیرادەو توانای سەربازی و جەماوەری پێویستیەکی حەتمی ئەم قۆناغەی عێراقە ، وەکو نوێنەرایەتی گەلانی عێراق و دەورنەخشی لە ئاڵوگۆڕەکانی داهاتووی عێراقدا و پێکهاتنی سیستمێکی هاوبەشی یەکگرتووە .بەڵام تا ئێستا پێناچێت خاوەنی پرۆژەیەکی یەکگرتوو و هاوبەش بێت بۆ عێراقێکی داهاتووە ، ئەمەش خاڵێکی مەترسیدارە چ بۆ تاوتوێکردنی کێشەکان لەلایەن واشنتۆنەوە چ بۆ عێراقێکی داهاتووی پڕ گرەنتی کە قەیرانەکان دووبارە نابنەوە .

*ئاڵوگۆڕەکانی عێراق و دوالیزمێکی سیاسی

پاش رووداو وئاڵوگۆڕو رووداوەکانی (١١)ی سێپتەمبەری ئەمریکا لەساڵی پاردا ، جیهان بەگشتی چووە قۆناغێکی نوێوە و یەکەمین قۆناغی ئەم جەنگە نوێیە لەژێر ناوی (جەنگ دژی تیرۆریزم)ئەفغانستانی گرتەوەو بەشێوەیەك شکستی بە تیرۆریزم و بزوتنەوە ئیسلامیە سیاسییەکان هێنا لەناوچەی نیمچە کیشوەری هندستان کە چاوەڕوان نەکراوبوو . دوا بەدوای ئەوەش ئەم جەنگە تا ئێستا درێژەی هەیە کە لایەنی دووەم پێدەچێت عێراق بێت .

گومان لەوەدانیە لەدوای جەنگی دووەمی کەنداوەوە عێراق کەوتۆتە بەر پەلامارو هەمیشەش جڵەوگیری کراوە و گەمارۆی

ئابووری خراوەتە سەر ، بەڵام کێشەو ململانێیەکان عێراق و واشنتۆن بەشێوەیەکە کە ناکرێت چاوپۆشی لێبکرێت بەتایبەتی کەعێراق هیچ کام لەمەرجەکانی (UN)ی جێبەجێ نەکردووە و رێگا بە (ئەنمۆڤیك)نادات بگەڕێتەوە . لەهەمانکاتدا بەردەوامە لەسەر بەرهەم هێنانی چەکە کۆکوژەکان و لەهەمووشی گرنگتر یارمەتیدانی گروپە تیرۆریستیەکانە بەتایبەتی ئەلقاعیدە . بۆیە پاش ڕووداوەکانی (١١)ی سێپتەمبەر هێرشەکانی واشنتۆن لەدژی عێراق پێی ناوەتە قۆناغێکی نوێوە کە پێدەچێت پەلامارێکی سەربازی گەورەی بەشوێندابێت و کۆتایی بەحوکمی چل ساڵەی بەعس بێنێت .

گومانی تێدا نییە گەلانی عێراق خۆشحاڵن بەو گۆڕانکارییە ، بەڵام ئاکامەکانیشی جێگەی مەترسیەو پێویستی بە خوێندنەوە هەیە ، بۆیە دەکرێت بڵێن " ڕووخانی ڕژێمی عێراق گەر بەدیوێکیدا پۆزەتیڤانەیە ، بەڵام بە دیوێکی تردا نێگەتیڤە و مەترسیدارە بۆ گەلانی عێراق ، بەتایبەتی کە نازانن ستراتیژی واشنتۆن چی‌یە لە عێراق و ناوچەکەداو ئاکامەکانیش بەچی دەگات ..؟!

ئایا سیستمی تۆتالیتاری لەکۆڵ گەلانی عێراق دەبێتەوەو لەگەڵ سیستمێکی مۆدێرنانەی پلورالیزم ئاوێزان دەبن و بەواقیعی پراکتیزەی دەکەن..؟

ئایا عێراق لەپاش (٨٠)ساڵ حوکمی کەمینەی سوننە، دەبێتە عێراقی هەموو عێراقیەکان و سیستمی فیدڕاڵی دەبێتە ئەلتەرناتیڤی حوکمی تاکڕەوانەی بەعس ..؟

ئایا سندوقەکانی دەنگدان و پرۆسەی هەڵبژاردن دەچێتە بواری پراکتیزەوەو بۆ یەکلایکردنەوەی کێشەکانی و دیسان پەنا نابرێتە بەر شەڕو توندوتیژی ..؟

ئایا دیموکراسی دەبێتە ستراکچەری ئاڵوگۆڕەکان و هەموو لایەك ئیمانی پێ دەهێنن ..؟

ئایا عێراق ئەو تێڕوانینە خراپەی لەسەر لادەچێت کە دۆسیەکەی ناشیرین و قێزەونی لەجیهاندا بەجێ هێشتووەو داهاتی عێراق بۆ گەلانی عێراق دەبێت ..؟

ئایا جەنگی ناوخۆی وا لە گەلانی عێراق ناکات پەشیمان بن لەو ئاڵوگۆڕانە کەخۆیان بەشداری تێدا دەکەن ؟ یان بە واقیعی عێراق دەبێتە ئەو وڵاتەی کە هەموو گەلانی عێراق چەند ساڵە خەوی پێوە دەبینن . ئەمانەو دەیان پرسیاری تر لەبەردەم عێراقیەکاندایە کە نازانن ئاکامەکەی چۆن دەبێت . بۆیە لەم لێکۆڵینەوەیەدا ئەم دوو لایەنە دوالیزمیە دەخەینە

بەر باس بەو هیوایەی لایەنی پۆزەتیڤی و ئاکامەکانی بەخواستی گەلانی عێراق بێت .

١ـ لایەنە پۆزەتیڤەکانی

بێگومان لەمێژووی سیاسی جیهاندا چەندین ئەزموونمان لەبەردەستدایە کە پاش لە ناوچوونی سیستمی دیکتاتۆری و میلیتاریستی وڵات، سیستمێکی پلۆرالیزم و دیموکراسی جێگەی گرتۆتەوەو گەلانی ئەو وڵاتە رزگاریان بووە لەدەست چەوساندنەوەو ناعەدالەتی و جینۆسایدو ماڵوێرانی .

گەر دیقەت بدەین لەپاش تێکشکانی سیستمی (ئاپارتاید)لەباشوری ئەفریقا بەرێبەرایەتی (ماندێلا)نەك تەنها رەش پێستەکان لە چەوسانەوەو رزگاریان بوو ، بەڵکو سپی پێستەکانیش قەناعەتیان بەو سیستمە نوێیە هێناو پاش (٤)ساڵیش ماندێلا وازی لەدەسەڵات هێنا . دەکرێت ئەم خوێندنەوەیە بۆ (چیللی)یش هەر راست بێت .

بەڵام پێچەوانەی ئەمەش دەبینین ، ئەو کاتەی شۆڕشی (کوبا)سەرکەوتوو کاسترۆ حوکی گرتە دەست رژێمی تۆتالیتاری (پاتێستا)رووخا . نەك گەلانی کوبا رزگاریان نەبوو ، بەڵکو دیکتاتۆرێك گۆڕا بە دیکتاتۆرێکی نوێترو کاسترۆ لە شۆڕشگێڕێکی مارکسییەوە بووە دیکتاتۆرێکی کۆنەپارێزو چەوسێنەر، تەنانەت لە قسەیەکی دەڵێت " کەی بینیتان دار سپیدار هەڵوژەی گرت ئەوکات باسی دیموکراسی بکەن ..!!

بەم روونکردنەوەیەوە دەکرێت بڵێین " مێژووی سیاسی عێراقش لەبەردەم ئەم دوو ئەزموونەی سەرەوەدایە (ئەگەرچی شکڵی ئاڵوگۆڕەکان جیاوازە ، بەڵام ئەوەش واقیعە کە سیستمێکی نوێ جێگەی بەعس و سەدام دەگرێتەوە لەداهاتوودا ..!)

بۆیە دەکرێت بڵێین " گەر پرۆسەی گۆڕین فۆرمەڵەیەکی یاسایی و دیموکراسی وەربگرێت سیستمی وڵات ببێتە فیدراڵی و گەلانی عێراق پێکەوە بژین و بەغداد پایتەختی هەمووان بێت ، داهاتی ئابووری و نەوت بۆ گەلانی عێراق بێت ، گوندو شارو شارۆچکەکان پێ ئاوەدان بکرێتەوە ، سندوقی دەنگدان کێشەکان بەلادا بخات ، سیستمی دیموکراسی مۆدێرنانە بە بەر عێراقدا ببڕێت ، کەمینە مافەکانی پارێزراوبێت و زۆرینە خۆی نەکاتە حاکمی موتڵەق و رەهاو گوێ لە خواروو نەگرێت ، ئازادی مەدەنی و کلتوری ببێتە میتۆدی کارکردن ، زمانە جیاوازەکان بەرەسمی بناسرێن و بخوێندرێن و سروودی نیشتمانی خواستی ئامانجەکانی گەلانی عێراق بێت ، پەرلەمان هەڵبژێردراوی عێراقیەکان بێت و دەستورو سەرلەنوێ دابرێژرێتەوە بەشێوەیەك رەچاوی مافەکانی هەمووان بکرێت ، سەردەمی

نوێ لەو دەستوورە رەچاوبکرێت ، ئازادی راگەیاندن بدرێت بەگشت لایەك ، عێراقیەکان لەماف و ئەرکەکانیاندا یەکسان بن ، دەزگا ئەمنی و سەرکوتکەرەکان لابرێن دۆخی یاسایی وەرگرێت ، ماوەی سەربازی یاسایی و کاتی بێت و بە ئیجباری و ئامانجیشی پاراستنی سنوری عێراق بێت . موچەو یارمەتی کارمەندانی دەوڵەت زیادبکرێت و خزمەتگوزاری جۆراوجۆرین پێشکەش بکرێت ، زانکۆکان گرنگیان پێ بدرێت و دەزگا سەربازییەکانی ئەتۆمی و کۆکوژ لەناو ببرێن و هیچ کات بیر لەخۆ پڕ چەك کردن نەکرێتەوەو نەبێتە هەڕەشە بۆ سەر ناوچەکەو جیهان ، پەیوەندییە ناوخۆیی و ناوچەیی و نێو دەوڵەتیەکان بەشێوەیەکی دەستوری رێك بخرێت و بازرگانی و ئابووری لەسەر بنەمای خێرو قازانجی وڵات بێت ، حوکمی پەرلەمان و سەرۆکی وڵات کاتی بێت بەپێی هەڵبژاردن بەرێوەبچێت و هیچ چەوساندنەوەیەکی دینی و نەتەوەیی و ئەتنیکی و سیاسی لەسەر کەس نەبێت ، مافە مەدەنی و شەخصیەکان پارێزراو بێت ، دەوڵەت دەست نەخاتە کاروباری تایبەتی هاوڵاتیانەوە .

بەکورتی گەر سیستەمی حوکم سیستەمێکی دیموکراسی و فرەیی فیدراڵی بێت ، ئەوا بەدیوی پۆزەتیڤانەدا ئاڕاستە دەکات و گەلانی عێراق ئەو ئاڵوگۆڕانە لەقازانجیانە .

٢ـ لایەنە نێگەتیڤەکانی

رێك بە پێچەوانەی ئەو چەمکە گشتیانەی لەسەرەوە باسمانکردن گەر وانەبوو راستە .

واتەی هەرچی کام لەو چەمکانە بەدیوەکەی تریدا رێی کرد ئەوا نێگەتیڤانە دەبێت و لەقازانجی گەلانی عێراق نابێت . سەرەڕای ئەم کێشە ناوخۆیی و دەرەکیانە کە پێویستیان بە لێ ورد بوونەوە هەیە .

-شیعە :

شیعە یەکێکە لە پێکهاتە سەرەکیەکانی گەلانی عێراق چ بەدیوی نەتەوەییدا بێت وەکو (عەرەب)چ بەدیوە مەزهەبیەکەیدا بێت وەك (شیعە) . بۆیە گەر ئەو ئاڵوگۆڕانە لەلایەن شیعەوە دیموکراسیانە مامەڵەی لەگەڵدا نەکرێت - واتا راستە زۆرینەیە - ، بەڵام قبوڵی سیستەمی سیاسی هەڵبژاردن و مافی ئەوانی دی بکات . نەك وابزانێ زۆرینەیە ، واتا سەپاندنی حوکمی تاکڕەوانە . بەپێچەوانەوە پێویستە گشت گەلان و کەمینەکانی تری عێراق قبوڵی ئەوە بکەن کە شیعە زۆرینەیەو زۆرتری لە کورسی پەرلەمان و پێکهاتەی سیاسی وڵاتی بەدەستەوە بێت و ئاسایی سەیر بکرێت و تەنها لەحاڵەتی لادان نەبێت لەو پێکهاتە دیموکراتیە . واتا هەم شیعەو هەم گەلانی عێراق مامەڵەیەکی مەنتیقی لەسەر

زۆرینەو دەسەڵاتی شیعەو ئایندە بینی شیعە بکەن . واتا شیعە مافی زۆرینەی هەیە ، بەڵام کەمینەش مافێکی شیعەی دەبێت گەر لەم حاڵەتەدا شیعە وا بۆ هاوکێشە سیاسییەکان نەچوو ، دڵنیام ئەو ئاڵوگۆڕانە نێگەتیڤانە بێت.

خاڵێکیش کە زۆر گرنگە شیعە لەبەرچاوی بگرێت ، پشت بەستن بە ئیرادەی گەلانی عێراق و پشتیوانی ئەوان . نەك (ئێران)بکرێتە مەرجەع ، بۆیە پێویستە شیعە لە حاڵەتی قبوڵکردنی سیستمی دیموکراسی و پلۆرالیزمە بوونی عێراق لە ئێران دوور کەوێتەوە وەکو بلۆکی شیعە سەیری ئێران نەکات ، بەڵکو مامەڵەی دراوسێ و دۆست بکات . نەك وەکو ستراتیژێکی مەزهەبی لەو پەیوەندیانەی بڕوانێت . گەر ئەم خاڵە وا خوێندنەوەی بۆ نەکرێت ، ئەوا هەرگیز نە واشنتۆن و نە گەلانی عێراق بە قبوڵکردنی زۆرینەی شیعە لە سیستمی سیاسی نوێدا قایل نابن ، چونکە ئەوە بەشێکە لەدەستێوەردانی ناوچەیی . بەدڵنیایەوە هیچ دەستێوەردانێکی دەرەکی لە قازانجی نەك شیعە ، بەڵکو هیچ کام لە گەلانی عێراق و داهاتووی ئاڵوگۆڕەکانی سیستمی سیاسی نوێی عێراقدا نیە . بۆیە وا باشە شیعە ئەم خاڵە بەهەند بگرێت تا ئەوەی کە هەیە (شیعە مایەی مەترسیە بڕەوێتەوە) .

-سوننە :

ناهۆمۆجینی دابەشبوونی دانیشتوانی عێراق تەنها بەدیوە نەتەوەیی و ئەتنیکیەکەیدا نییە ، بەڵکو دیوە مەزهەبیەکەی بەتایبەتی نێوان شیعەو سوننە بۆ خۆی گەورەترین مەترسیە لەسەر گەلانی عێراق و سیستمە سیاسیەکەی .

هەر لەو کاتەوە عێراق لەساڵی (١٩٢١)دروست بووە سوننە حوکی تاکڕەوانە دەکات و هیچ کام لەگەلانی عێراق لە سەنتەردا نین و هەمیشە وەکو دوژمنی پلەیەك چاویان لێکراوەو خراونەتە پەراوێزەوە . ئەم کێشەیە لەسەردەمی دەسەڵاتی بەعس چۆتە گەورەترین قۆناغ و پڕ مەترسیترین . جینۆسایدو قەتڵ و عام و تراژیدیای خوڵقاندووە کە سڕینەوەی ئاسەوارەکانی کارێکی وا ئاسان نییە .

جگە لەوەی وەکو لۆژیك حوکمی کەمینە قابیلی قبوڵ نییە ، چونکە هەمیشە پەنا دەباتە بەر زەبروزەنگ و چەوساندنەوەو لەهەمانکاتدا سوننە نابێت وەکو خوڵقێنەری جینایەتەکانی رابردوو چاوی لێبکرێت و بەهەمان شێوەی کوردو شیعە بخرێتە پەراوێزەوەو تۆڵەی رابردووی لێبکرێتەوە .

بەڵکو سوننە دەبێت قبوڵی ئەوە بکات کە دوای شیعەو کورد کەمینەیەو ماف و ئەرکی هەیە وەکو هەموو عێراقیەك.

ئەگەرنا سوننە وا بیر بکاتەوە کە مێژووی حوکمی سوننەی عێراق رابردووە، خاوەنی دەسەڵاتی یەکەم بێت ئەوا قابیلی

قبوڵ نییە، بۆشی ناچێتە سەر ، بەڵکو دەبێت دان بە واقیعی تازەدا بنێت و ئەنجامەکانیشی قبوڵ بکات و خۆشی لە ململانێی ناوچەیی دووربخاتەوە .

-کورد :

کورد هەرگیز لەعێراقدا مشکیلە نەبووە ، بەڵام هەمیشە بە مەترسی گەورە زانراوە لەلایەن حوکمی کەمینەوە وا تەماشاکراوە کە داوای جیابوونەوە دەکات . رەنگە ئەمە حەقی رەوای خۆشی بێت ، بۆیە هەمیشە خراوەتە پەراوێزەوەو بەدوژمنی پلەیەك ژمێردراوەو لەسەنتەر دوور خراوەتەوە ، چونکە داوای مافەکانی خۆی کردووە و ناچارکراوە پەنا بۆ خەباتی چەکداری ببات . ئەمەش بە شەڕو جەنگ و کێشە لێکدراوەتەوە و کورد بووەتە دوژمن . بۆیە کورد لە ئێستادا پێویستە ئەو ئاڵوگۆڕانە قبوڵ بکات و دۆستایەتی خۆشی لەگەڵ شیعەو تورکمان و ئاشوری بەجیدی بگرێت ئەگەرچی هەمیشە دانی بەم حەقەدا ناوە .

پێشمولیە ، کورد قبوڵی ئەوە دەکات کە شیعە زۆرینەیە ، بەڵام لە سیستمێکی سیاسی دیموکراسیداو کوردیش دووەم زۆرینەی عێراقەو وەکو شیعە ماف و ئەرکی هەیە . لەکاتێکدا نە شیعەو نە سوننە و تورکمان و ئاشوری بەقەدەر کورد تووشی زەرەرو زیان و قەتڵ و عام و جینۆساید نەبۆتەوە و نەکەوتونەتە بەر هەڕەشە .

کورد لە ئێستادا خاوەنی حوکمێکی ناوچەیی و دوورگەیی ئازادو دیموکراتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستەو یانزە ساڵیشە ئەم ئەرکە بەڕێوە دەبات و زۆربەی دونیاش پشتگیری لەمافەکانی دەکەن . بۆیە کورد دەیەوێت ئەم سیستمە سیاسیەی کوردستان وەکو بەشێك لەعێراقی داهاتووی بگوێزرێتەوە پایتەخت و تا گشت لایەك مافەکانیان پارێزراوبێت .

کورد قبوڵیەتی هەڵبژاردن و دەنگدان بکرێتە میتۆدی کارکردن ، قبوڵیەتی ماف و ئەرك دابەش بکرێن و دەستێوەردانی دەرەکی نەبێت و عێراق هی عێراقیەکان بێت و بەغداد پایتەختی هەموان بێت . سیستمی فیدڕاڵی بکرێتە پێکهاتەی داهاتووی عێراق .

کورد تاکە گەلێکی عێراقە کە لایەنە ناوچەییەکان پشتگیری لێناکەن ، بگرە دوژمنایەتیشی دەکەن و بەمەترسی جوداخوازی لە قەڵەم دەدەن بۆ داهاتووی عێراق .

کورد دۆستایەتی ئەو وڵاتانەی قبوڵە وەکو دراوسێ و ئەرکی هاوسێیەتی نەك وەکو دەستێوەردان . گەر سیستمێکی سیاسی پلۆرالیزم لە عێراق پێك بێت . کورد نەك گەورترین مەترسی نییە لەسەر عێراق ، بەڵکو یەکەم و باشترین پێکهاتەی ئەو حکومەتە نوێیە دەبێت . گەر مافەکانی

پارێزراو بێت ، ئەگەرنا دوورنییە پەنا بۆ هاوکێشەی تر بەرێت.

-تورکمان و ئاشوری :

دوو کەمینەی عێراقن بەرێژەی (١٪)، بەڵام ماف و ئەرکەکانیان وەکو عێراقی قابیلی قسە لەسەر کردن نییە . بەڵام وەکو تورکمانەکان داوای فیدراڵی بۆ تورکمان و ئاشوریەکان بۆ خۆیان دەکەن .

یان ناکرێت تورکمانەکان باس لە کەرکوك و موسڵ دەکەن و ئەمانە یۆتۆپیایە لە عێراقدا و داوای چەند ئیمتیازێکی زۆر گەورە دەکەن .

تورکمان گەر دەیانەوێت لە عێراقدا بژین پێویستە حوکمی داهاتوو عێراق وەکو سیستمێکی دیموکراسی قبوڵ بکەن و داوای مافەکانیان بکەن وەکو عێراقی نەك لەژێر کاریگەری دەرەکی پێداگری لەسەر کۆمەڵێك مەسەلە بکەن کە قابیلی قبوڵ نییە . گەر هاتوو قبوڵی ئەو کایە نوێیەیان نەکرد . بێگومان دەکرێنە دەرەوەی ئەو سیستمە . واتا تورکمان عێراقین و مافیان هەیە، بەهەمان شێوە ئاشوریەکانیش .

-وڵاتانی ناوچەیی :

لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاست و لەوڵاتانی جیهانی سێدا وڵاتانی دراوسێی کەم و زۆر بەشداری لە کێشە ناوخۆییەکانی وڵاتانی خاوەنی کێشەدا دەکەن .

بۆ نموونە لە کێشەی سودان وڵاتانی میسر ، لیبیا ، ئۆگەندا و کینیا بەپێی بەرژەوەندییەکانیان لەو کێشەیە بەشدارن .

لە ئەفغانستان ، پاکستان، ئێران ، ولە چیچان و .. هتد)بەهەمان شێوە بۆیە لە عێراقیشدا وڵاتانی دراوسێ (تورکیا، سوریا ، ئێران، سعودیەو کوێت و ئوردون)بەدرێژایی مێژوو کەم و زۆر نێگەتیڤانە و پۆزەتیڤانە رۆڵیان هەبووە لە کێشەکای عێراقدا بە تایبەتی پشتیوانیەکانیان بۆ ئۆپۆزسیۆن بەرژەوەندی خوازانە بووە .

بۆیە لە ئێستادا پێموایە خاڵێك کە زۆر مەترسیدارە رەنگە ئاقاری ئاڵوگۆڕەکان بەدیوێکی نێگەتیڤدا بەرێت دەستێوەردانی وڵاتانی دراوسێ لەعێراقدا رەنگە هەرکام لەو وڵاتانە بەبیانوی پشتگیری لە لایەنێ وەکو ئێران لە ئەنجومەنی باڵای شۆڕشی ئیسلامی و تورکیا لەبەرەی تورکمانی سەیری مەسەلەکان بکەن ئەگەرچی ئەمە بۆخۆی مەترسیدارە .

بەڵام خاڵی سەرەکی بەرژەوەندی تایبەتی خۆیانە کە ڕەنگە سیستمی پلورالیزمە بوونی عێراق داهاتوویان بەدڵ نەبێت و پەنا بۆ پەشێویی و نائارامی بەرن . بۆیە یەکەم ئەرك کە دەکەوێتە سەر واشنتۆن نەهێشتنی وڵاتانی ناوچەکەیە لە دەستێوەردانی عێراق .

ڕەنگە هەر ئەوەش بێت زۆرجار پلانەکانی واشنتۆنی دواخستبێت و مەترسی بۆ دروست کردبێت . ئەمانە هەمووی مەترسی دیوی نێگەتیڤی ئاڵوگۆڕەکانە گەر ژیرانە مامەڵەی لەگەڵدا نەکرێت ڕەنگە ئەو ئاڵوگۆڕانە بە قازانجی خودی گەلانی عێراق نەبێت . بۆیە باشترین فۆرمەڵە بۆ عێراقی داهاتوو باوەڕهێنانە بە سیستمی دیموکراسی و پلورالیزم و فیدراڵی و مافی وەك یەك و ئاشتی و ئارامی .

ئەنجام

پێویستە واشنتۆن بەرنامەیەکی روونی بۆ عێراق و ئاڵوگۆڕەکانی هەبێت، نەك وەکو ئەفغانستان کاردایەك زیندوو بکرێتەوە کە لەدۆسیەی عێراقدا ئەجێندەیەکی نییە بەهەمان شێوە واشنتۆن پێداگری لەسەر سیستمی فیدراڵی و دیموکراسی و ئازادی و مافە مەدەنیەکان بکاتەوە و پشتیوانی لە گەلانی عێراق بکات بۆ بەدیهێنانی سیستمێکی نوێ .

ئەوی تریش دەکەوێتە سەر عێراقیەکان کە پێشتر باسمانکرد چۆن مامەڵە لەگەڵ ئەم ڕەوشە نوێیەدا بکەن .

دەکرێت ئەمە بە گەورەترین چانسی عێراقیەکان بژمێردرێت لەماوەی هەشتا ساڵی رابردوودا گەر لۆژیکانە مامەڵەی لەگەڵدا بکەن ، چونکە سەرەڕای چەندین فاکتەری ناوخۆیی و چەندان فاکتەری دەرەکی و نێو دەوڵەتی لەپشت ئەم ئاڵوگۆڕەوەن .

داهاتووی ئاڵوگۆڕەکان دەتوانێت وەڵامی عێراقێکی ئارام بداتەوە . بەم شێوەیەی کە باسمانکرد .

(٤)

ئەو سێ میحوەرەی واشنتۆن پێویستی پێیەتی ، بۆ ڕووخاندنی ڕژێمی عێراق ..؟

ئاڵوگۆڕەکانی داهاتووی عێراق بەرەو نزیکبوونەوە دەچن و پێدەچێت زۆربەی نەخشە و پلانە سیاسی و سەربازییەکان بەتەواوی تاووتوێی کرابن لەلایەن واشنتۆنەوە . ئەمە جگە لەلایەنی دیبلۆماسی کەفاکتەرێکی کاریگەرە لەو ئاڵوگۆڕانە . رەنگە زۆر لەوڵاتان ، بەرەسمی رانەگەیەنن کەلایەنگری رووخانی رژێمی عێراقن ، بەڵام هەرگیز بەبێ هیچ فۆرمەڵە و پرۆتۆکۆڵێك واشنتۆن ئامادە نییە قسە لەسەر هەماهەنگی ئەو وڵاتانە بکات . واشنتۆن بۆ لێدانی عێراق .. واباشە ، ئەگەر نائەو پرۆسەیە هەر ئەنجام دەدات .

پێویستی بەسێ میحوەر و هاوپەیمانی هەیە ئەوانیش بەم شێوەیە :

١)میحوەری یەکەم :

(میحوەری یاسایی) کەخۆی لەچین و روسیا و فەرەنسادا دەبینێتەوە :

بۆیە ناومان ناوە (میحوەری یاسایی) ، چونکە واشنتۆن باش دەزانێت ، کەهیچ کام لەچین و روسیا بەشداری سەربازی ناکەن لەو جەنگەدا-شیمانەی ئەوە هەیە فەرەنسا بەشداری بکات ، بەپێی ئەوەی فەرەنسا جگە لەوەی ئەندامی ئەنجومەنی ئاسایشە ، ئەندامی پەیمانی ناتۆ و پەرلەمانی ئەورووپایە-لەمیحوەری دووەمدا باسی دەکەین .

بەڵام واشنتۆن لانی کەم لەڕوویەکەوە پێویستی ، بەبەدەستهێنانی دەنگی یاسایی ، یان بێ دەنگی ئەوان و دژایەتی ڤیتۆی ئەوان هەیە ، وەکو لایەنە یاساییەکەی ئەنجومەنی ئاسایش ، جگە لەلایەنە سیاسی و خاوەن نفوزەکانی ئەو دوو وڵاتە .

بەتایبەتی کەهەردوولایان دۆستی دێرینی عێراقن و چەند بەرژەوەندی تایبەتیش پێکەوە دەیان بەستێتەوە ، سەرەڕای بوونی چەندین ملیار قەرزی هەردووکیان لەسەر عێراق و سوودی بەشی شێری بڕیاری (٩٨٦) لەقازانجی ئەواندا و دۆستایەتیە مێژوویەکانیان ، ئەمە لایەنە پۆزەتیڤەکەی عێراق .

بەڵام بەدیوێکی تردا ، دژایەتی عێراق و لایەنگری واشنتۆن لایەکی تری کارتە فشارەکانی ئەو دوو وڵاتەیە بەڕووی پۆزەتیڤدا ، لەسەر حسابی عێراق . سوودی لێوەردەگرن ، بەواتایەکی تر ڕەنگە تائێستا نەگەیشتبێتە بڕیارێکی گونجاو .

بەڵام پێموایە ، ئاوا خوێندنەوەیان بۆ ڕووداوەکان کردووە :

}لەنێوان دۆستایەتی عێراق ودژایەتی ئەمەریکا و پاڵپشتی واشنتۆن-بێ دەنگبوون لەعێراق-جا بەهەرچ شێوەیەك بێت !؟

-ئایا کامیان باشترەو پڕ سوود و قازانجترە ..؟!

-حەز دەکەم پێشتر ئەوە بڵێم ، دۆستایەتی چین و روسیا تەنانەت فەڕەنساش لەگەڵ عێراق نەمەسەلەیەکی ئینسانیە ، نەئاینیە ، نەنەتەوەییە ، نەنەهاوپەیمانییە ، نەسنووریە و نەئایدۆلۆژی و نەبلۆك بەندییە ، بەڵکو تەنها و تەنها بەرژەوەندی ئابووریە و بەس ..{ بۆیە ئەم جۆرە دۆستایەتی و هاریکاریانە ، کاتی و کورتن ، (لەسیاسەتیشدا دۆستایەتی و دوژمنایەتی تاسەر نیە ، بەڵکو بەرژەوەندی تاسەر هەیە) .

بۆیە پێموایە دۆستایەتی داهاتووش لەسیاسەتدا ، گرنگترە لەبەرژەوەندی رابردوو .

بەم شێوەبە بۆ هەرکام لەو سێ وڵاتە ، دۆستایەتی واشنتۆن لەدژایەتی و بێ دەنگ بوون لەهاوکاری عێراق باشترە بۆیان لەم قەیرانەدا ئەوەش بەحوکمی ئەوەی ، دۆستایەتی ئەوان لەگەڵ عێراق بەستراوەبەڕژێمی (سەدام حسێن)ەوە کەتیایدا چانسی مانەوەی نەماوە و بەرەو کۆتایی دەڕوات ، ئەمە جگەلەوەی واشنتۆن پشکی شێری هەیە لەئەنجومەنی ئاسایش و سەرکردایەتی جیهانی نوێی، پاش جەنگی سارد دەکات و لەزۆربەی جیهاندا بەڕێبەری جیهان ناسراوە و دەتوانێت کەم وزۆر کاریگەری لەسەر هەرکام لەم دوو وڵاتە هەبێت ئەمە سەرەڕای ئەوەی چەندین کێشەی ئەو دوو وڵاتەی هەمیشە وەکو کارتی گوشار بەکار هێناوە لەدژی چین و روسیا .

بۆیە پێدەچێت لەم کێشەیەدا ، ئەم کارتانە لەلایەن واشنتۆنەوە بهێنرێتە پێشەوە و مساوەمەیان لەسەر بکرێت بەقازانجی واشنتۆن ، ئەوانیش "

*سەبارە بەڕووسیا ! کێشەی چیچان وکۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاست و نەوتی قەزوین و فراوانبوونی پەیمانی ناتۆ بەرەو وڵاتانی تازە سەربەخۆ لەڕووسیا و قەرزەکان و پاڵپشتی دارایی ... هتد . وەکو کاتی فشار بەکاردەهێنرێت .

*سەبارەت بەچینیش " کێشەی تایوان و بوونی هێزەکانی واشنتۆن لەکەنارەکانی تایوان و مەسەلەی سەربەخۆیی (تبت)و مافی مرۆڤ و کورەی ئەتۆمی ... هتد .

لەوکارتانەن کە هەمیشە واشنتۆن ، مامەڵەی پێ کردوون زۆر کێشەی پێ چارەسەرکردون . بۆیە ئەم دووکارتە لەهەموو پێویست بوونی واشنتۆن و چین و روسیا دێنە پێشەوە وکاریان پێ دەکرێ .

بۆیە پێدەچێت چین و رووسیا ، گەر بێ دەنگیش، هەڵبژێرن لەقازانجیانە تا پاڵپشتی عێراق و بەم شێوەش واشنتۆن یەکێك لەمیحوەرە گرنگەکانی ئەو شەڕەی بەدەستهێناوە . کەپێویستی هەیە و سەرکەوتووشی دەکات بەتایبەتی وەکو لایەنی یاسایی بڕیاری نێودەوڵەتی وپشتیوانی دوو زلهێزی جیهان و دوو دۆستی عێراق .

٢)میحوەری دووەم :

(میحوەری گەلە کۆمەکیێ)

ئەم میحوەرەش زۆر گرنگە و پێکدێت لەگشت وڵاتان و ئەندامانی ئەورووپا و پەیمانی ناتۆ ، وڵاتانی ئوستوڕاڵیا و کەنەدا و یابان و ئەندۆنیزیا و فلپین و وڵاتانی کەنداو (زۆر گرنگە) ، وڵاتانی عەرەبی و ئیسرائیل و وڵاتانی باشووری ئاسیا و وڵاتانی نیمچە کیشوەری هندستان (هندستان ، پاکستان ، سریلانکا ، بەنگلادیش) وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست و کافکاس ، تەنانەت تورکیاش ، ئەم میحوەرە ئەگەرچی زۆر گرنگە ، بەڵام پێ دەچێت دابەش بێت بەسەر دوو بلۆکدا) .

*بلۆکی یەکەم (بلۆکی هێز)ە :

ئەم بلۆکە پێکدێت لەو وڵاتانەی کەلەهێزی سەربازی و هاوکاری جەنگی و لۆجستیکی بەشداری جەنگەکە دەکەن دژی عێراق-پێکدێت لە(وڵاتانی پەرلەمانی ئەورووپا و بەتایبەت بەریتانیا – ووڵاتانیکەندا – ئوستوڕاڵیا – تورکیا – مەکسیك) ئیسرائیل زیاتر لایەنی هەواڵگری و لۆجستیکی ، تاهەستی نەتەوەیی عەرەب نەجوڵێت ،

کێشەکە ئاڕاستەیەکی تر وەرنەگرێت . وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست و فیلیپینیش هەندێك لە وڵاتانی کەنداو ... هتد) .

واتا ئەم وڵاتانە بەهەر فۆرمێك بێت بەشداری ئەم شەڕەدەکەن و دەچنە پاڵ هێزەکانی واشنتۆن جا بەبەشداری هێزی پیادە ، دەریایی ، ئاسمانی ، هەواڵگری لۆجستیکی ... هتد بێت .

ئەگەرچی واشنتۆن واپێناچێت پێویستی بەپاڵپشتی هێزی دەرەکی هەبێت ، بۆ وەشاندنی گورزی سەربازی و رووخاندنی رژێمی عێراق ، بەڵام ، یەکەم : دەیەوێت گەلە کۆمەکی پێك بهێنێت لەدژی عێراق و ورەی هێزەکانی عێراق و دۆستەکانی بڕوخێنێت و لەلایەکی تریشەوە مەعنەویاتی هێزەکانی ئەمەریکاش بەرزبکاتەوە-بیخاتە قاڵبی جەنگێکی نێودەوڵەتی و دروستکردنی هاوپەیمانیەوە .. تاپڕۆسەکە بەتەواوی سەرکەوتوو بێت، بەتایبەتی کەواشنتۆن لەدوای جەنگی سارددا هەمیشە پرەنسیپی (هاوپەیمانی) لەکێشەکاندا بەکاردەهێنێت . ئەنجا هێز . واتا ئەمە لایەنێکی میحوەری دووەم ، کەدەکرێت بڵێین واشنتۆن (٦٠٪)ی بەدیهێناوە پێناچێت لەسەر بەرزبوونەوەی رێژەی ئەو بەشداربوونەوە کێرڤی هەڵکشاوی رابوەستێت .

ئەگەر چی کێرڤی هەڵکشاوی ئەم بەشداربوونە لەهەردوو حاڵەت (هێز و هاوکار)دا بەستراوە . بەڕوونکردنەوەی زیاتری نیەت و ئامانج و ستراتیژو بەرنامەی واشنتۆن لەڕووخانی رژێمی عێراق و داهاتووی ئەو ئاڵوگۆڕانە ، چونکە هێشتا ، زۆر لەوڵاتانەش ، کەبەشداری بلۆکی هێزن . رەنگە (ستراتیژی) ئەم شەڕە باش نەزانن ، بۆیە چەندە واشنتۆن بەرنامەکانی رونتر بێت لەم جەنگەدا . بلۆك بەندیەکەی بەهێزتر و فراونتر دەبێت .

بەپێچەوانەوەشەوە ، هەر راستە ، واتا چەندە ستراتیژ و کارکردنی لێڵ و تەمو مژاوی بێت . ئەو بلۆك بەندییە بێ هێز و بچوکتر دەبێتەوە .

کەواتە پێویستە لەسەر واشنتۆن لەئێستادا ، لانی کەم بۆ هاوکار و هاوپەیمانەکانی ، نەخشە و پلانەکانی رونتر بکاتەوە وستراتیژی خۆی لەو جەنگەو لەو ئاڵوگۆڕانە و لەداهاتووی عێراق بخاتە بەرچاو . تاپرۆسەکە (١٠٠٪)سەرکەوتوو بێت ئەمە خاڵێکە ، کەم و زۆر پەیوەستە بەم جەنگەوە و وڵاتانی بلۆك بەند چاوەڕێی دەکەن. بەتایبەتی بلۆکی هێز لەمیحوەری (گەلەکۆمەکێ) کەراستەوخۆدەبێت بەشداری ئەو شەڕە بکەن.

کەرەنگە قوربانی سەربازی بدەن و لەسەر ئاستی ناوخۆ کاردانەوەی هەبێت .

*بلۆکی دووەم (بلۆکی هاوکار)ە :

ئەم بلۆکەش بەهەمان شێوە ، کەرەنگە لەسەر ئاستی دیبلۆماسی شوێن بگرێت ، پێویستییەکی حەتمیە و بۆ جەنگێکی نێودەوڵەتی دژی وڵاتێکی (نەتەوەیی-عەرەب) (ئیسلامی-جیهانی ئیسلام) (خاوەن بەرژەوەند لەگەڵ زۆروڵاتانی تردا) .

کەهەرکام لەم سێ چەمکە ، راستەوخۆ یان ناراستەخۆ کاریگەرییان دەبێت لەسەر جەنگ دژی عێراقی (عەرەبی ، ئیسلامی ، بەرژەوەندی خواز ..) .

بۆیە ئەم بلۆکە دەکرێت بەشێك لەو وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵاتی وەك (چیك ، سلۆڤینیا) وڵاتانی ئەسکەندەناڤیا ، بەشێك لەوڵاتانی ئەفریقای عەرەب و موسڵمان و بەشێك لەوڵاتانی عەرەبی وەك (میسر) و وڵاتانی ئەمەریکای لاتین و بەشێکی کەنداو و مالیزیا و سنگاپوورە ..پێکبهێنێت .

کەرەنگە بەشێوەیەك لەشێوەکان ، ببنە هاوکار .. واتا لایەنی دبلۆماسی ، یان مادی ، یان وەکوپشتگیری لەهێرشی جەنگ دژی دیکتاتۆریەت و وڵاتێکی مەترسیدار بۆسەر ئاسایشی جیهان و ناوچەکە . واتا هەرکام لەو وڵاتانە ، گەر بێدەگیش هەڵبژێرن بەدەستهێنانی پاڵپشتەیە ، بۆ واشنتۆن و دەبێتە دۆست .

پێموانیە ئەو وڵاتانەی کە دوژمنی ئەم پرۆسە سەربازییەن ، لەپەنجەکانی دەست تێ پەڕێ ئەوەش بەحوکمی ناڕونی ستراتیژی ئەمەریکا لەم پرۆسەیەدا و دووەم بەهۆی کێشە و ململانێی ئاینی و توندڕەوی سنوری لەگەڵ واشنتۆن ، یان دڕندەیی رژێمی عێراق لەم بارەیەوە .

بۆ نموونە : کە(لیبیا و سوریا) بەشداری ئەم جەنگە ناکەن ، کەنابنە ئەندامی بلۆکی هێز و بلۆکی هاوکار، ئەوە لەبەرئەوەنییە ، کەدۆستی عێراقی (عەرەبی-موسڵمانن) . نەخێر ، بەڵکو ئەوە کێشەی لۆکەربی و کێشەی ئیسرائیل و سوریا و بەرزاییەکانی جۆلان و لوبنانە، دەبنە دۆستی بەناو عێراق .

ئەگەرنا هیچ کام لەو دوو وڵاتە لەسەر حسابی نەتەوەیی و ئاینی و ئایدۆلۆژی ، ئامادەنین ، بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان بکەنە قوربانی رژێمی عێراق و سەدام حسێن .

یان نموونەیەکی تر : (ئێران)ە : ئێران بۆیە لەم سیناریۆیەدا جێگە ناگرێت ، چونکە بەهەرچ شێوەیەك بێت بەشداری بکات . دۆستایەتی واشنتۆن دەکات . کەلەسالّی (١٩٧٩)ەوە . پەیوەندیان نییە ، ئەمە جگە لەوەی ئێران و واشنتۆن . خاوەنی ئەجندەیەکی شلۆقن لەسەرئاستی پەیوەندی تایبەتی لەڕووی سیاسیەوە ، بەلاّم ئێران هەمیشە خۆشحالّە بەرووخاندنی رژێمێك کەماوەی (٢٣) سالّە دژایەتی ئێران دەکات و شەڕێکی (٨) سالّەشی پێ فرۆشتووە ، ئەگەرچی من پێموایە بالّی ریفۆرمیست رەنگە خۆشحالّ بن بەهاوکاری واشنتۆن .

ئەمە جگەلەوەی ، هەمیشە دۆستە دینیەکەی (شیعە)ی چەوساندۆتەوە .

بۆیە ئەو دژایەتیە ، مەنتقی نییە ، بەلّکو پەیوەستە بەداکشاوی کێرڤی پەیوەندی نێوان (ولاّتەکە و واشنتۆن) و ناڕونی ستراتیژی واشنتۆن و ساردی ئەو پەیوەندیانە .

ئەگەرنا ، دۆستایەتی واشنتۆن لەو پرۆسەیەدا ! لانی کەم کاریگەری لەسەر هاوپەیمانی و بەرژەوەندی سیاسی و ئابوورییەکان دەبێت لەداهاتوودا .

بەهەرحالّ بەرەو میحوەری (هاوکاری) لەبەرامبەر (دژ)دا گەلێك گەورەترە لەم بارەیەوە ، واشنتۆن تاڕادەیەکی باش ، ئەم بلۆك بەندیشەوە بەدەستهێناوە .

٣) میحوەری سێیەم

(میحوەری خاك) یان (میحوەری ناوچەیی)یە :

سێیەمین و دواترین و گرنگترین میحوەری پێویست . (میحوەری خاك)ە ئەو میحوەرەیە کەواشنتۆن راستەوخۆ سود لە(خاك)ی ئەو ولاّتانە وەردەگرێت جا(وشکانی ، ئاسمانی ، دەریایی) بەهەرچ شێوەیەك (هێزی پیادە ، فڕۆکەوانی ، هەوالّگری ، چاودێری ، بەرەی پشتی شەڕە ، بنکەی ساروخی ، کەشتی دەریایی و جەنگی و لۆجتسکی .. هتد) .

(خاك) بۆ ولاّتێکی وەکو واشنتۆن کەلەدووری هەزاران میلەوە دێت پێویستیەکی گرنگە . تا هێرش بکاتە سەر عێراق و پرۆسەکە بەسەرکەوتوویی ئەنجام بدات . بۆ نموونە واشنتۆن ، پێویستی بەخاکی (پاکستان و هندستان) بوو بۆ هێرشکردنە سەر ئەفغانستان و سەرکەوتنی هەلّمەتەکەشی بەسترا بوو بەپلەی یەکەم بەبەشداری پاکستانەوە .

رەنگە خاڵێکی زۆر گەورەی سەرکەوتنی سیناریۆکە بێت کەوڵاتانی دراوسێ دژایەتیش بکەن و هاوکاری دوژمنەکەت بکەن بۆ سەرکەوتنی پرۆسەیەکی سەربازی وەها هەرگیز لەئیمکان نایەت گەر وڵاتانی سنوری و هاوسێ لەو سیناریۆیەدا بەشدار نەبن .

مێژووی شەڕە نوێیەکانی واشنتۆن لەبەر رۆشنایی ئەم هاوکێشەیە کاری کردووە و سەرکەوتوش بووە . شەڕەکانی (یۆگۆسلافیا و جەنگی دووەمی کەنداو ئەفغانستانیش) باشترین نموونەن و سەرکەوتنی هەرسێکیان شایەتی ئەو راستیەیە .

چونکە دەکرێت بۆ جەنگێکی جاسوسی . (خاک) ئەوەندە گرنگ نەبێت ، چونکە لانی کەم شکڵێکی نهێنی هەیە ، بەڵام لەجەنگی سەربازیدا . (خاک) بارتەقای (هێز) سەنگی هەیە و هاوکێشەکە بەلای سەرکەوتندا دەبات . گرنگی خاکی تورکیا لەجەنگی دووەمی کەنداودا سەبارەت بەهێرش بۆ سەر عێراق ، بۆ واشنتۆن رەنگە نەپێورێت . هەربۆیەش تورکیا بۆتە یەکێك لەهاوپەیمانە پلە یەکەکانی واشنتۆن لەناوچەکەدا و هەمیشە حسابی تایبەتی لەسەر دەکرێت .

بۆیە لەم جەنگە چاوەڕوانکراوەی واشنتۆن لەدژی عێراق و رووخانی سەدام حسێن . میحوەری سێیەم پێویستی بەبریزکردنی هەیە لەسەر ئاستی (دۆستایەتی ، ناوچەیی ، هێز ، بەرژەوەندی) واتا تورکیا لەڕووی هێز و دۆستایەتیەوە لەپێشترە تا ئوردون ، قوبروس بەرژەوەند خواسترە تا تاجیکستان ، بەتایبەتی بۆیە میحوەری سێیەم زۆر گرنگە ، چونکە وەکو پێشتر باسمانکرد پێدەچێت هەردوو میحوەرەکەی تر سازکرابن پێویستیشی بەم میحوەرە سەرەکیە هەبێت بۆ دەستپێکردنی ئەو سیناریۆیە .

دەکرێت بڵێین ئەم میحوەرەش دابەش دەکرێت بۆ دوو ناوچە .

یەکەم : (خاک)ی ناوچەیی و سنوری :

مەبەست لەخاکی ناوچەیی و سنوری بەکەڵك کۆمەڵێك وڵات دەگرێتەوە کەخاکەکانیان ئاسمان و سنوری ئاویان دەخەنە خزمەت هێزەکانی واشنتۆنەوە هاوکاریان دەکەن . رەنگە لەو وڵاتە سنوریانەش هەبن کەخاکەکانیان زۆر بەکەڵکە ، بەڵام هاوکاری سەربازی واشنتۆن ناکەن ... بەڵام هەر بەکەڵکن .

بۆیە دەبێت بەم شێوەیە ریزبەند بکرێن و جیابکرێنەوە :

أ)تورکیا : گرنگترین (خاك) و ولاّتی ناوچەییە ، وەکو پشتیوان بۆ واشنتۆن و رێگادان بەهێزەکانی واشنتۆن بۆ کەڵك وەرگرتن لەسنوری (وشکانی ئاوی ئاسمانی) بۆ هێز ، (پیادە ، کەشتی جەنگی ، فرۆکەوانی ، هەولگری ، چاودێری ، بەرەی پشتی شەڕ) دەکرێت بڵێین بەشێکی گەورەی سەرکەوتنەکە بەستراوە بەتورکیاوە .

ئەمەش جگە لەهەڵکەوتنی جوگرافیای جیۆپۆلیتیکی تورکیا ، پابەندە بەجدیەتی تورکیا لەپرۆسەکە و هاوپەیمانێتی پلە یەکی تورکیا ، واشنتۆن لەکۆنەوە و بەتایبەتی لەجەنگی ساردەوە و دژایەتی (p k k) لەلایەن واشنتۆنەوە تادەستگیرکردنی ئۆج ئالان ، کەهاوکاری هەمیشەیی تورکیا بووە ناوبژیوانی تورکیا و یۆنان لەسەر کێشەی قوبرس و ئیجە و هاوکارییەکانی تورکیا لەشەڕی ئەفغانستان و یارمەتی سالاّنەی (٢) ملیار دۆلاری واشنتۆن بۆ تورکیا و دۆستایەتی ئیسرائیل و تورکیا، دژایەتی عێراق و ئێران و سوریا لەناوچەکەدا . کەسێ رەقیبی واشنتۆنن ، ئەمە سەرەڕای قەرز و بەرژەوەندە ئابووریەکان و پێدەچێت سیناریۆی عێراقیش ، چانسی بەئەندام بوونی لەپەرلەمانی ئەورووپا بکاتە واقیع و خۆشحاڵی بکات .

ئەمە جگە لە چەندین فاکتەری تر وایکردووە . (خاك)ی تورکیا بکرێتە مەیدانی کۆکردنەوەی هێز بەتایبەتی هێزی ئاسمانی و تورکیاش راستەوخۆ خەریکی داگرتنەوە و بارکردنی موشەکە جەرگ بڕەکان بێت بۆیە دەکرێت ئەو دۆستە پلەیەکە و خاکەکەی ، ببێتە هۆی سەرکەوتنی چل دەرسەدی سیناریۆکەی واشنتۆن بەهەمان شێوەش چل دەسەدی خێرەکەش (بەشی شێر)ی بۆ تورکیا بێت (لەڕووی ئابوورییەوە .. !) .

ئەگەرچی واشنتۆن رەنگە مەترسیەکی لەو هاوکارییە هەبێت ، سەبارەت بەداواکردنی ولایەتی موسڵ لەسەر حسابی ئەو هاوکارییە ، بەڵام بەپێی چەندین سەرچاوە ، بەتورکیای راگەیاندووە ، کەبۆی نییە بەشداری هێزی سەربازی بکات و بچێتە خاکی عێراقەوە لەگەڵ کۆمەڵێك هۆکاری ناوچەیی و تایبەت .

بەهەرحاڵ تورکیای دۆست جارێکی تر دەورێکی مێژوویی دەبینێت بۆ واشنتۆن دواجاریش عێراق لەسەر دەستی

سیاسەتەکانی تورکیا خاکی دووچاری تێکشکان دەبێت و یەکەم موشەکی ئاڕاستەکراویش پێدەچێت لەبنکەی ئەرنچەرلیکەوە باربکرێت و بەزاخۆدا بڕوات و لەکۆشکی کۆماری بدرێت ببێتە موشەکی زێڕین بۆ رووخانی سەدام حسێن .

ب)ئوردون :- **یەکێکی تر لەدۆستەکانی واشنتۆن بۆ هێرشەکان خاکەکەی کەڵکی لێوەردەگیرێت وڵاتی ئوردونە . ئوردون جگە لەوەی بەرژەوندی گەورەی ئابووری لەگەڵ عێراقدا هەیە بەڵام چەندین ملیار یارمەتی ساڵانەی واشنتۆن و هاوکاری لەچارەسەرکردنی کێشەکانی لەگەڵئیسرائیل و دووخستنەوەی لەقەیرانەکانی عەرەب -ئیسرائیل و چاوپۆشی لەسودی فرۆشتنی نەوتی قاچاخی عێراقی و دۆستایەتی دێرینی مەلیك حسێن و واشنتۆن بەشداری بزووتنەوەی مەلیکی دەستووری ئۆپۆزسیۆن و ئەژماردەکردنی وەکو یەکێك لەشەش لایەنی بەرهەڵستکاری عێراقی و پشکی داهاتووی لەعێراق و بەرژەوەندیە تایبەتیەکانی وای لە(عەممان) کردووە ، هەر لەئێستاوە خاکەکەی ببێتە پێگەی دابەزینی هێزەکانی مارنیز و کۆماندۆکانی واشنتۆن .**

خاکی ئۆردنیش بەحوکمی پێگەیی و جوگرافی سنورەکەی باشترین خاکە بۆدەست گەیشتنی خێرای هێزەکانی واشنتۆن بۆ کۆنترۆڵ کردنی باشوور بەتایبەتی ناوچەگرنگەکان ئەمە سەرەڕای لەبارەی ناوچە سنووریەکان و فڕۆکەخانە نزیکەکان کەکەمترین خەرجییان دەوێت و کەمترین کاتیان پێدەچێت و سەرکەوتووتریش دەبێت . ئوردون دەورێکی کاریگەری دەبێت لەم ئاڵوگۆڕنەدا بەتایبەتی کەسیاسەتی (شاعەبدوڵڵای دووەم) لایەنگری زیاتری واشنتۆنە و پێویستی بەچەسپاندنی پایەکانی دەسەڵات هەیە بەپشتگیری واشنتۆن .

ج)بەحرێن ، قەتەر ، عومان :

سێ دۆستی واشنتۆن و سێ هاوکاری هەمیشەیی لەناوچەکەدا ، کە(خاك)ە کانیان زۆر لەبارە بۆ هێرشکردنە سەرعێراق جگەلەوەی ماوەیەکی نزیکە دەکرێت بەبەشێکی خەرجی شەڕەکەش پێکبهێنن ئەمە جگەلەوەی خاوەنی سامانێکی سروشتی زۆرن بەتایبەتی نەوت و پێویستیان بەپاراستنی ئاسایشی وڵاتەکانیان هەیە لەدەست درێژی دەرەکی و باربووی سەربازی و چەکی مۆدێرن بۆیە هەرکام لەم سێ وڵاتە ، خاکەکانیان خستۆتە خزمەت هێزەکانی واشنتۆنەوە .

د)کوێت :

دوژمنترین وڵاتی عەرەبی و ئیسلامی و ناوچەیی و سنوری دژی عێراق کوێتە، کەواشنتۆن دەتوانێت بەهەموو شێوەیەك خاکەکەی کەڵك لێوەربگرێت .

جەنگی دووەمی کەنداو ، پێگە و جێگەی خستەبەرچاو و ئەهمیەتی تایبەتی پێ درا، سەرکەوتنی هێرشەکانی هاوپەیمانیش بەشێك بوو لەسنوری گرنگی کوێت لەئێستاشدا کوێت کێشە و قەیرانەکانی لەگەڵ عێراق چاکنەبۆتەوە . باشترین دەرفەتە بۆ قوڵکرنەوە لەو داگیرکارییەی کەلەساڵی (١٩٩١)دا عێراق دژی ئەنجامیدا و داگیریکرد راگەیاندنە تایبەتیەکانی ئەنجارەی حکومەتی کوێتیش پەیوەستە بەمەترسیەکانی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەلایەن عێراقەوە . سەرەڕای نارۆشنی ستراتیژی واشنتۆن لەعێراق و حکومەتە ئایندە و مەترسیەکانی سنوری .

ه)ئیسرئیل و قوبروس و وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست :

بەپێی چەندین هەوڵ ، واشنتۆن هەوڵی داوە کەم و زۆر سود لەئاسمانی لەهەرکام لەو وڵاتانە چەندین بنکەیی تایبەتی دامەزراوە و دەتوانێت سودیان لێوەربگیرێت بۆهێرشکردنە سەر عێراق .

ئەگەرچی رەنگە واشنتۆن راستەوخۆ و بەئاشکرا خۆی لەهاوکاری تەلئەبیب لادات . بەهۆی مەترسی نەتەوەیی و ئاینی عەرەبەوە ، بەڵام یەکێکە لەدۆستە پلەیەکەکانی واشنتۆن کەرەنگە لەکاتی پێویستیدا هاوکاری گەورەی هێزەکانی واشنتۆن بکات .

و)ئێران ، سوریا ، سعودیە :

هەرچی ئێران و سوریایە ئەگەرچی باشترین خاکن ، بەڵام پێئەچێت بەهۆی کێشە مێژوویەکانەوە هاوکاری واشنتۆن نەکەن ، بەڵام پێدەچێت ناڕاستەوخۆ بەپشتگیری لە(شیعە و ناسری و ناسیۆنالیست)و حزبە بەعسیەکان و قەومیەکان و شیوعیەکان)ەوە بەشداری ئەو سیناریۆیە بکەن ، کەئەمەش فاکتەرێکی کاریگەرە بۆ لانی کەم دژایەتی نەکردنی واشنتۆن ، رەنگە هەردوو وڵاتیش خۆشحاڵ بن بەڕووخانی رژێمی عێراق ، بەڵام نارِوونی ئاڵوگۆڕییەکان و کێشە مێژوویەکانیان لەگەڵ واشنتۆن رێگرن لەبەردەم دەربڕینی ئەم رایەدا .

هەرچی سعودیە لەپاش (١١)ی سێپتەمبەر ، پەیوەندیەکانی لەگەڵ واشنتۆن چۆتە دۆخێکی ئاڵۆزەوە بۆیە پێناچێت واشنتۆنیش حسابی زۆری لەسەر کردبێت بەتایبەتی پاش ئەوەی تاوانباری کرد بەهاوکاری تیرۆریستان ، ئەگەرچی بەرژەوەندیە ئابووری و نەوتیەکان پێدەچێت ئەم هاوکێشە سیاسیە ناهاوسەنگە راست بکاتەوە لەم سیناریۆیەدا سود لە خاکی سعودیەش وەربگرێت یان لانی کەم (ریاز)هیچ دژایەتیەك نیشان نەدات و قەرەبووی ئەو هەناردەیەی نەوت بکاتەوە کەلەکاتی لێدانی عێراقدا بێتە کایەوە رۆژانە (٢) ملیۆن بەرمیل نەوتی زیادەی بەرهەمهاتوو بەهەماهەنگی وڵاتانی بەرهەمهێنی نەوت بخاتە سەر (٧,٥) ملیۆن بەرمیل نەوت بەرهەمهاتوو، رەنگە لێدانی عێراق حاڵەتێکی باش بێت بۆ ئاسایکرنی پەیوەندی (ریاز و واشنتۆن) گەر ریاز بەشداری ئەو هەڵمەتە بکات .

گەر ئەوەش بزانین سعودیە هیچ بەرژەوەندیەکی لەمانەوەی رژێمی عێراقدا نییە لەئێستادا بەپێچەوانەی جەنگی دووەمی کەنداوەوە یەکێکە لەو وڵاتانەی کەپشتگیری لەلابردنی رژێمی سەدام حسێن دەکات .

خاڵێکش کەریاز نابێت لەیادی بکات ئەو سەروەرییە نیشتمانیە نەتەوەییە بوو کەلەجەنگی دووەمی کەنداودا واشنتۆن بۆی گێڕایەوە ئەگەرنا وەکو کوێت داگیرکرابوو ، کەباجەکەشی نەدەخەملێندرا .

دووەم : (خاك) و (هێز)ی خۆیی (ناو عێراق) :

چۆن وتمان ، میحوەری سێیەم گرنگترین میحوەری ئەم سیناریۆیەیە، خاڵی دووەمی ئەم میحوەرەش کەناوچە و هێزی خۆییە (ناو عێراق)ە گرنگترین ناوچەی سیناریۆکەیە گرنگترین خاڵی سەرکەوتنی پرۆسەکەیە شکلەوەدا نییە هێزی ناوخۆ چالاك و کارایە .

چ کاریگەرییەکی گەورەی دەبێت لەسەر سەرکەوتنی ئەو پرۆسە سەربازییە گەر (ئەفغانستان) بەنموونە وەربگرین لەجەنگی دژی تیرۆریزمدا (USA) یەکەم لایەن کەپشتی پێ بەست ئۆپۆزسیۆنی ناتەبای ئیسلامی پەیمانی باکور بوو ، ئەگەر چی لەماوەیەکی کورتدا رێکی خستنەوە و پڕچەکی کردن هەماهەنگی کردن بۆ سیناریۆکە ، چونکە ئەوە هێزی ئۆپۆزسیۆنی خاوەن بنکەی جەماوەرییە دەتوانێ خەڵکی لەدژی رژێمی سەرکوتکەر بێنێتە سەرشەقام و کۆشکی

کۆماری بڕوخێنێت ، بەپلەی یەکەم لەناو ئەم سیناریۆیەدا ، بۆیە مەبەستمان لەهێز و خاکی خۆیی و ناوچەی عێراق هەریەکە لە(کوردستان ، باشوور و ناوەڕاست)ە .

أ)کوردستان :

کوردستان ئەو فاکتەرە سەرەکییە کەواشنتۆن دەتوانێت بەپلەی یەکەم هاوکاری بکات لەسەرکەوتنی سیناریۆکەدا .

چونکە لەڕووی (خاك)ەوە کوردستان ، خاوەنی خاکێکی سەربەخۆ و تایبەتە و وەکو خاکی هەریەکێك لەتورکیا و ئوردن و قوبرس و بگرە زۆر باشتر دەتوانێت لەڕووی وشکانی و ئاسمانییەوە) کەڵکی لێوەربگرێت ، چونکە زۆر نزیکە و دواجاریش کەمترین خەرجی دەوێت و هێزەکانی ئۆپۆزسیۆنی (کورد)یش سەرەڕای ئەوەی لەهێزە واقعی و بەهێزەکانی گۆڕەپانەکان بەپلەی یەکەم و خاوەنی هەزاران ئەندام و لایەنگرن بۆ رووخانی رژێمی عێراق و هاتنەکایەی سیستمێکی دیموکراسی لەعێراقدا لەهەمانکاتدا خاوەنی (۱۱) ساڵی حکومی و خاوەنی دەیان حزبی سیاسی جەماوەری شۆڕشگێڕن ، کەلانی کەم دەتوانن گشت شارە کورد نشینەکانی ژێر دەسەڵاتی رژێم لەماوەیەکی کورتدا ئازاد بکەن ئەمە جگەلەوەی یەکەم هێزی بەرهەڵستکاری عێراقین کەخاوەنی هێزێکی واگەورە بن و خاوەنی ئیزگە و تەلەفزیۆن و رۆژنامەی تایبەتیە کەپرۆسەیەکی خێرایە بۆ گواستنەوەی بۆ پایتەخت و خاوەن ئەزموونێکی سەرکەوتووە لەبەڕێوەبردنی وڵاتدا .

واتە (خاکی کوردستان و هێزی کوردستان) ئەو دوو فاکتەرەن کەڕاستەوخۆ بەشێوەیەکی کاریگەر دەوریان دەبێت لەسەرکەوتنی پڕۆسەکە .

بەمەرجێك واشنتۆن هاوکاری گشت لایەکیان بکات و بەهەمان شێوە ستراتیژی سیناریۆکە بخاتە بەردەست و پشکی کورد لەڕووی جوگرافی و ئابووری و بەرژەوەندی تایبەتەوە دیاریکرێت لەپاڵ جێگیرکردنی سیستمێکی سیاسی وەکو (فیدڕاڵی) بۆ عێراق و مافەکانی گەلی کوردیش بەرجەستەبێت .

بێگومان هەماهەنگی هێزە کوردیەکان بەکەڵك وەرگرتن لەخاکەکەی فاکتەرێکی بنچینەیە ، بۆ پێکهاتنی ئاڵوگۆڕ لەعێراقدا ئەگەر هەموو هێزە شۆڕشگێڕەکان لەسەری رێکبن.

ئەگەرچی داهاتووی عێراق بۆ هەموو هێزە کوردی و عێراقە شۆڕشگێڕەکان کەم و زۆر بەشداربوونیان پێویستە ئەگەر واشنتۆن ئەم خاڵە بەهەند نەگرێت سەرکەوتوو نابێت .

ڕەنگە کورد قوربانی زۆر بدات ، بەڵام ئامادەیی بەدیهێنانی عێراقێکی تازەیە لەو ئاڵوگۆڕانە .

ب)باشوور و ناوەڕاست :

ئەم دووناوچەیە تەنها خاوەنی (هێزن) نەك (خاك) وەکو کوردستان . بەڵام خاوەنی خاکی داگیرکراون کەجەماوەرێکی زۆریان لەناوشارەکاندا هەیە (خاکی داگیرکراو) جیاوازە، هێزەکانی (شیعە لەباشوور ، مەلەکی دەستوری ، حەرەکەی وەفاقی نیشتمانی، ناسرییەکان و قەومیەکان و شوعییەکان ... هتد) خاوەنی بنکەی فراوانی هێز و جەماوەرن .

کەدەکرێت هێزی سەرەکی بەرهەڵستکاری عێراقبن . بۆ پێکهاتنی ئاڵوگۆڕ ئەگەرچی هەرکام لەم هێزانە (جگە لەهێزەکانی کوردستان) ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ لەژێر کاریگەری یەکێك لەولاتانی ناوچەکەدا ، بەڵام لەسەرئەوەی کۆکن کەڕوخانی ڕژێمی عێراقی لەقازانجی عێراق و گەلی عێراقدایە .

بۆیە پێویستە هاوکاری هێزە بەرهەڵستکارەکانی باشوریش و ناوەڕاستیش بکرێت لەم سیناریۆیەدا .

وەکو هێزی خۆیی :

بەکورتی (هێز) و (خاك) ی خۆیی ، دوو فاکتەرن کەکاریگەری گەورەیان دەبێت لەسەر سەرکەوتنی ئەو سیناریۆیە .

*کاریگەری (۱۱)ی سێپتەمبەر

جەنگی عێراق لەئێستادا ، بەسازدانی ئەو سێ میحوەر و فاکتەرێکی ترە کەڕاستەوخۆ کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی هەیە لەسەر هێرشەکانی و سەرکەوتنی (جەنگی دژی تیرۆریزم) واتە جەنگی دژی عێراق بەشێکی پەیوەستە بەم مەسەلەیەوە کەهاوکاری گروپی ئەلقاعیدە و تیرۆریستانی کردووە و دەکات .

بۆیە ڕەنگە زۆر لایەن نەتوانن خۆ لەبەشداری کردنی ئەو جەنگە بدزنەوە و بەهۆی چونە قاڵبی لایەنێکی جەنگەکە وەکو جەنگە دژی تیرۆریزم .

واتا ئەم جەنگە بەپاڵپشتی جەنگی دژی تیرۆریزم کاراتر و سەرکەوتووترە واتا ئەو قسەیە ڕاست دەرچوو کەجەنگی دووەمی تیرۆر لەئەفغانستانەوە بۆ عێراقە .

ئەنجام

سەرەڕای فاکتەری جەنگ دژی تیرۆریزم و سیتمی دیکتاتۆری سەدام حسێن و بەردەوام بوونی لەسەر تۆتالیتاریزم و تاکڕەوی و سازدانی هاوپەیمانیتیەکی نێودەوڵەتی دژی عێراق و سازدانی پێویستە :-

-ستراتیژێکی رونوئاشکرای هەبێت لەو ئاڵوگۆڕانە بۆ گشت لایەکی روونبکاتەوە .

-نابێت هیچ لایەنێکی دەرەکی دەستبخاتە ناو ئەو پرۆسەیەوە .

-مافی گەلانی عێراق پارێزراوبێت ، بەتایبەتی کورد و سیسمی فیدراڵی قوبوڵ بکرێت .

-سیستمێکی پلوراڵیزم شوێنی سیستمی تۆلیتاری بەعس بگرێتەوە.

-پەشێوی و نائارامی نەهێڵدرێت .

-ئۆپۆزسیۆن داینەمۆی ئاڵوگۆڕەکان بێت ..

بەم شێوەیە دەکرێت ئەم نەخشەیە سەرکەوتووبێت و عێراق بەرەو وەرچەرخانێکی مێژووی بڕوات .

* لە ژ (٦٢-٦٣)ی رۆژنامەی پارێزگاران ٢٠٠٢بڵاوکراوەتەوە .

ئەو سەرچاوانەی کەبۆئەم بابەتانە سوودی لێوەرگیراوە :

١-سەعد البزاز ، الاكراد فى المساله العراقيه "احاديث وحوارات" . الاردن ،١٩٩٦ .

٢-فەرید ئەسەسەرد ، کوردستان و مەسەلەکانی ئەمنی قەومی ، لە بڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیچی کوردستان ، ١٩٩٨ .

٣-وزاره الداخليه ، الموسوعه الاحصائيه عن التقسيمات الاداريه فى جمهوريه العراق ، بغداد ١٩٦٢ .

٤-گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی ، ژ ٢٦ ساڵی ١٩٩٨ ل ٢٠ .

٥-بنك المعلومات العراقى ، الاثارات الطائفية فى العراق ، ١٩٩٩.

٦-تقرير عن التحول الديمقراطية في العـراق-مسـودة مـن وثيقـة العمل لمؤتمر المعارضة العراقيـه اعـد أعضـاء مجموعـة عمـل المبـادى الديمقراطية-نوفمبر- ٢٠٠٢ .

٧-الفدرالية والحكم الذاتي، اللامركزية الادارية الاقليمية، د. محمد هماوەند، مؤسسة موكريان للطباعة ونشر، ٢٠٠١.